

I-цзін. Книга змін

Автор:

Коллектив авторів

I-цзін. Книга змін

Коллектив авторов

Істини

«I-цзін. Книга змін» – це китайський філософсько-окультний трактат, що з'явився наприкінці II тис. до н.е., а коментарі до нього, як стверджує традиція, були написані Конфуцієм, творцем самобутнього етико-філософського вчення, що отримало його ім'я і стало основою китайської державності.

«Книга змін» мала величезний вплив на духовну культуру Китаю, бо визначала розвиток філософії, математики, політики, стратегії, теорії живопису і музики та й самого мистецтва взагалі.

У XX столітті «Книгу змін» для себе відкрили європейці. Науковців цікавить саме філософський аспект трактату, а пересічних людей вабить його окультний бік – можливість передбачити свою долю.

I-цзін

Книга змін

Вступ

Цей вступ призначений читачеві, який не знається на Китаї. Він потрібен як такий собі путівник по пропонованій роботі, має зорієнтувати читача в питаннях, без урахування яких не буде зрозумілою сама «Книга змін» і, більше того, не буде зрозуміло, чому автор взявся за переклад і дослідження пам'ятки, яка дуже мало, на перший погляд, означає для сучасного читача. Крім того, саме в цьому вступі необхідно пояснити основну термінологію пам'ятки, яка постійно буде застосовуватися пізніше і без якої не можна обійтися, читаючи «Книгу змін».

Ми виконали цю роботу, бо, вивчаючи матеріали з історії китайської філософії, постійно стикалися з необхідністю передувати дослідженню кожної філософської школи дослідженням «Книги змін» – основного та початкового пункту міркувань майже всіх філософів Стародавнього Китаю.

«Книга змін» стоїть на першому місці серед класичних книг конфуціанства і в бібліографічних оглядах китайської літератури. Це зрозуміло, адже бібліологія та бібліографія у феодальному Китаї були створені людьми, що отримали традиційну конфуціанську освіту. Бібліографи старого Китаю непохитно вірили в традицію (не споконвічну, але достатньо стару), що віддаляла створення «Книги змін» в таку глибоку давнину, що жодна інша класична книга не могла конкурувати з нею в хронологічній першості, хоча фактично «Книга змін» – аж ніяк не найдавніший із пам'ятників китайської писемності, це встановила та ж китайська філологія.

Однак незалежно від традиції, незалежно від конфуціанства «Книга змін» має всі права на першість у китайській класичній літературі, бо має велике значення в розвитку духовної культури Китаю. Вона мала вплив у різних галузях: філософії, математиці, політиці, стратегії, теорії живопису та музики і в самому мистецтві: від знаменитого сюжету стародавнього живопису «Вісім скакунів» до магічного напису на монеті-амулеті чи орнаменті на сучасній попільничці.

Не без суму, але й не без задоволення маємо надати «Книзі змін» безумовне перше місце серед інших класичних книг і як найважчій із них: найважчій і для розуміння, і для перекладу. «Книга змін» завжди мала славу темного та загадкового тексту, оточеного обширною літературою, часто суперечливою в тлумаченнях коментаторів. Незважаючи на грандіозність цієї двотисячолітньої літератури, розуміння деяких місць «Книги змін» досі створює майже нездоланні труднощі, – настільки незвичні і чужі для нас ті образи, в яких викладені її концепції. Тому нехай читач не скаржиться на автора цих рядків, якщо деякі місця перекладу цієї пам'ятки не будуть зрозумілими при першому читанні.

Можна втішитись тільки тим, що і на Далекому Сході оригінал «Книги змін» не розуміють так просто, як інші китайські класичні книги.

Щоб суттєво допомогти читачеві, ми зупинимося на плані нашої роботи, на зовнішньому описі змісту «Книги змін» і на її найголовнішій технічній термінології.

Наша робота ділиться на три частини. В першій викладаються основні дані, досягнуті при вивченні цієї пам'ятки в Європі, Китаї й Японії. Друга частина – стислий виклад даних, отриманих нами при дослідженні тринадцяти основних проблем, пов'язаних із «Книгою змін». Третя частина – переклади книжки.

Текст «Книги змін» неоднорідний як із боку складових його частин, так і з боку самих письмових знаків, в яких він показаний. Крім звичайних ієрогліфів, він містить ще особливі значки, що складаються з двох типів рисок, сяо. Один тип – це цілі горизонтальні риси: їх називають ян (світлові), ган (напружені), або найчастіше, за символікою чисел, цзю (дев'ятки). Інший тип рисок – це перервані посередині горизонтальні рисочки: їх називають інь (тіньові), жоу (податливі), або найчастіше, за символікою чисел лю (шістки). У кожному значку шість таких рисок, розміщених у розмаїтих комбінаціях. За теорією «Книги змін», весь світовий процес – це чергування ситуацій, що походить від взаємодії та боротьби сил світла й темряви, напруги та податливості, і кожна з таких ситуацій символічно показується одним із цих знаків, яких у «Книзі змін» усього 64. Їх розглядають як символи дійсності і китайською називають гуа (символ). У європейській китаєзнавчій літературі їх називають гексаграмами. Гексаграми, всупереч нормі китайської писемності, пишуться знизу догори, і відповідно до цього рахунок рисок у гексаграмі починається знизу. Таким чином, першою рисою гексаграми вважається нижня, її називають початковою, друга риска – друга знизу, третя – третя знизу тощо. Останню риску називають не шостою, а горішньою (шан). Риски символізують етапи розвитку тієї чи іншої ситуації, показаної в гексаграмі. Місця ж від нижнього, початкового, до шостого, горішнього, які займають риси, називають вей (позиції). Непарні позиції (початкова, третя та п'ята) вважають позиціями світла (ян); а парні (друга, четверта та горішня) – позиціями темряви (інь). Природно, що тільки в половині випадків світлова риска опиняється на світловій позиції, а тіньова – на тіньовій. Ці випадки називають «доречністю» рисок: у них сила світла чи темряви «знаходить своє місце». Загалом це розглядається як сприятливе розташування сил, але не завжди вважається найкращим.

Таким чином, ми отримуємо таку схему:

Таким чином, гексаграма з повною «доречністю» рисок – це 63-тя, а гексаграма з повною «недоречністю» рисок – 64-та.

Уже в найдавніших коментарях до «Книги змін» вказується, що спочатку було створено вісім символів із трьох рисок, так звані триграми. Вони отримали певні назви і були прикріплені до певних кіл понять. Тут ми вказуємо їхнє накреслення та їхні основні назви, властивості й образи.

З цих понять можна зробити висновок, як у теорії «Книги змін» розглядався процес виникнення, буття та зникнення. Творчий імпульс, занурюючись в середовище меону – виконання, діє, насамперед, як збурення останнього. Після цього настає його повне занурення в меон, яке призводить до створення творіння, до його перебування. Але позаяк світ – це рух, боротьба протилежностей, то поступово творчий імпульс відступає, відбувається уточнення сил, що творяться, і далі за інерцією зберігається якийсь час лише їхнє зчеплення, яке призводить, врешті-решт, до розпаду всієї ситуації, що склалася, до її вирішення.

Кожна гексаграма може розглядатися як поєднання двох триграм. Їхнє взаємне співставлення характеризує цю гексаграму. При цьому в теорії «Книги змін» традиційно вважають, що нижня триграма стосується внутрішнього життя, майбутнього, створюваного, а горішня – зовнішнього світу, що відступає, руйнується, тобто:

– зовнішне, що відступає, руйнується;

– внутрішнє, що наступає, створюється.

Крім цього, гексаграма іноді розглядається й як така, що складається з трьох пар рисок. За теорією «Книги змін», у світі діють три космічні потенції – гармонія великої тріади Небо – Людина – Земля.

Існує також вироблена у ворожильній практиці іцзіністів символіка окремих позицій гексаграми. У суспільстві: 1. Простолюдин; 2. Службовець; 3. Боярин; 4. Придворний; 5. Цар; 6. Досконалий чоловік. У людському тілі: 1. Ступні; 2. Гомілки; 3. Стегна; 4. Тулуб; 5. Плечі; 6. Голова. У тілі тварини: 1. Хвіст; 2. Задні ноги; 3. Задня частина тулуба; 4. Передня частина тулуба; 5. Передні ноги; 6. Голова.

Траплялися й інші способи розгляду структури гексаграм, але повне перелічення їх для нашої мети зайве. Тому ми обмежуємося лише такими вказівками.

У горішній і нижній триграмах аналогічні позиції мають найближчий стосунок одна до одної. Так перша позиція слухна щодо аналогії до четвертої, друга – до п'ятої та третя – до шостої.

Також вважали, що світло тяжіє до темряви так само, як п'ятьма до світла. Тому й у гексаграмі цілі риси кореспондують перерваним. Якщо співвідносні позиції (1...4, 2...5, 3...6) зайняті різними рисками, то вважається, що між ними «є відповідність»; у разі однорідності рисок на співвідносних позиціях між ними «відповідності немає».

Особлива увага зосереджена на аналізі гексаграми другої та п'ятої позицій. Кожна з них є (в нижній або у горішній триграмах) центральною, тобто такою, в якій найдосконалішим і найврівноваженішим чином виявляються ознаки триграми.

Крім цього, при аналізі гексаграми традиційно вважають, що більшого значення набувають риси світлові або тінюві, якщо вони в меншості. Так, у гексаграмі єдина тінюва друга риска «керує» іншими рисками й є для них центром тяжіння.

Друга частина тексту «Книги змін» написана звичайними для китайської мови ієрогліфами й є інтерпретацією гексаграм загалом, співвідношенням складових їхніх триграм та окремих рисок. Це, власне, й є текст «Книги змін». Він неоднорідний, належить різним авторам і створений у різний час.

У цьому тексті ми, передусім, розрізняємо основний текст і коментарі, що примикають до нього, й які давно вже ніби зрослися з основним текстом, тому подальша достатньо рясна коментаторська література розвинулася навколо основного тексту та доданими до неї коментарями.

В основний текст входять такі дванадцять складових частин:

I. Назва гексаграми, гуамін, пізніше була приписана назвам складових її триграм.

II. Ворожильна формула, показана за допомогою чотирьох термінів (якостей), так звана си де, ці терміни: юань (початок), хен (проникнення, розвиток), лі (сприятливість, визначення) і чжен (стійкість, буття). Ці терміни присутні повністю або частково або ж відсутні.

III. Афоризми з приводу гексаграм загалом, гуаці, вони бувають більш-менш розвиненими. Іноді містять у собі «чотири ознаки» або одну з чотирьох основних романтичних пророцтв (щастя, нещастя, каяття, жаль), які, мабуть, є пізнішою вставкою в текст, як і пояснювальні слова типу «осуду не буде», «хвали не буде», «нічого не сприятливого» тощо.

IV. Афоризми при окремих рисках, яо-ці, за мовою та типом дуже близькі до тексту III і містять у себе такі ж складові. Всі інші тексти (V...XII) – це найдавніші коментарі, складені значно пізніше, ніж основний текст.

V. Коментар до тексту III, «Туань чжуань». У цьому коментарі гексаграма розглядається з боку складових її триграм, рисок тощо, і на цій основі пояснюється текст III.

VI. Великий коментар образів, «Да сян чжуань», де гексаграма розглядається з точки зору образів триграм, її складових, і дається вказівка етичного порядку. Як і вся «Книга змін», тексти V і VI на межі 30-ї і 31-ї гексаграм механічно діляться на першу та другу частини.

VII. Малий коментар образів, «Сяо сян чжуань». Він зовсім інакший і за своїми завданнями, і за мовою від попереднього й за коментаторськими приписками до афоризмів тексту IV. Пояснення в ньому дають переважно стосовно до техніки ворожіння, що ґрунтуються на структурі гексаграми і щодо філософського осмислення «Книги змін» стосунку не мають. Походження цього тексту

порівняно пізніше.

VIII. Коментар до афоризмів, «Сі ци чжуань», або «Да чжуань» – «Великий коментар»; це такий собі трактат, в якому викладаються основи філософської концепції «Книги змін» (онтологія, космологія, гносеологія й етика), техніка ворожіння по «Книзі» і свого роду історія культури Китаю в далекій давнині. Його порівняно пізно додали до пам'ятки, але, без сумніву, він найцікавіший для історії китайської філософії. Він також механічно ділиться на дві частини.

IX. Тлумачення триграм, «Шогуа чжуань». Текст складається з двох неоднакових частин. Перша, значно менша, за своїм характером, мовою та тематикою примикає до тексту VIII і потрапила в текст IX, мабуть, помилково, через переписувачів. Друга, більша частина, містить окремі характеристики триграм, класифікацію їх і предметів світу за категоріями триграм. За характером текст цієї частини зовсім відмінний від першої та дуже нагадує романтичні спекуляції перших ханьських коментаторів.

X. Тлумачення порядку гексаграм, «Сюй гуа чжуань». Текст дуже відрізняється від усіх інших текстів «Книги змін». У ньому розвивається й аргументується послідовність розташування гексаграм у «Книзі змін». Цей текст заслуговує більшої уваги, ніж та, яка йому зазвичай уділяється. Тільки Чен І-чуань (XI ст.) опрацював його послідовніше та перетворив на невеликі вступи до кожної гексаграми. Цей текст дуже цінний як матеріал для історії прийомів мислення в Китаї.

XI. Різні міркування про гексаграми, «Цза гуа чжуань». Це щось на кшталт продовження або, точніше, залишки другої частини тексту IX. Великої цінності не становить.

XII. Глоса, китайською «Вень янь чжуань», в якій подане пояснення термінів тексту перших двох гексаграм. Це дуже строкатий текст, з повторами, мабуть, складений із найдавніших цитат усної мантичної традиції поряд із пізнішими інтерпретаціями термінів. По суті, цей текст губиться в морі аналогічних коментаторських глосів, і залишився б непоміченим, якби давня, але необгрунтована чутка не пов'язала його з іменем Конфуція.

У різних виданнях «Книги змін» ці тексти розташовуються по-різному, але загалом збереглися дві системи розташування текстів. По-перше, давніша

система, в якій тексти I, II, III і IV подаються не один після закінчення іншого, а так: перша гексаграма, тексти I, II, III і IV, що її стосуються, а далі текст XII, що її стосується; після цього друга гексаграма, тексти I, II, III, IV і XII, що її стосуються; потім третя гексаграма з такою ж послідовністю текстів (крім XII) тощо. Після текстів 64-ї гексаграми розміщуються один за одним тексти V, VI і VII, VIII, IX і XI. По-друге, пізніша система розташування текстів, яка відрізняється від першої тільки тим, що тексти V, VI і VII рознесені по гексаграмах, причому тексти V і VI розміщуються безпосередньо після тексту IV, а текст VII рознесений під відповідними окремими афоризмами тексту IV. Ця система була засвідчена в коментаторській літературі III ст. Така відмінність розташування текстів уже вказує, що з давніх-давен і в коментаторських школах помічали неоднорідність тексту «Книги змін». Як документ цінні тексти I, II, III і IV, як розвиненіші коментарі – тексти V, VI, VIII і X. Інші ж тексти мало сприяють розумінню «Книги змін» і багато в чому поступаються пізнішим коментарям. У цій роботі головна увага зосереджена на основному тексті і лише побічна – на коментарях V, VI, VIII і X.

Основний текст «Книги змін» – спочатку ворожильний, а згодом і філософський текст, сформований із матеріалів землеробського фольклору на території уділів Цзінь або Цинь між VIII і VII ст. до Р. Х.

Філологічний переклад основного тексту без інтерпретаційних приміток мало зрозумілий європейському читачеві, як, утім, мало зрозумілий або й зовсім незрозумілий основний текст, узятий без коментаря, китайському чи японському читачеві, не підготовленому спеціально до читання цього тексту. Однак китаєзнавець, незалежно від його національності, знайомий із системою «Книги змін», безумовно, може збагнути основний текст її як в оригіналі, так і в перекладі. Що ж робить її зрозумілою? Знання її системи, вміння знайти пояснення одного місця її в ряді інших місць. Так, при читанні основного тексту необхідно мати на увазі таке:

1. Кожна гексаграма – це символ тієї чи іншої життєвої ситуації, що розгортається в часі. Кожен афоризм при гексаграмі – коротка характеристика цієї ситуації в основному або загалом. Кожен афоризм при окремих рисках – конкретна характеристика того чи іншого етапу в розвитку цієї ситуації. При цьому варто взяти до уваги те, що, зважаючи на рівень техніки мислення та мови авторів, такі характеристики майже ніколи не бувають показані у формі точних понять. Стихія «Книги змін» – образність. Замість того, щоб сказати про доречність колективної дії, «Книга змін» каже: «Коли рвуть очерет, інші стебла

тягнуться за ним, адже він росте пучком. Стійкість до щастя. Розвиток». Замість того, щоб сказати про марність початих дій, «Книга змін» каже: «Нікчемній людині доведеться стати сильною; благородному чоловікові доведеться загинути. Стійкість жахлива. Коли цап буцає огорожу, то в ній застрягнуть роги» тощо.

Також в основному тексті зустрічаються стандартизовані образи, певним чином формули, як, наприклад: «Сприятливий брід через велику річку», тобто ситуація призводить до якогось великого чину. Або «Сприятлива зустріч із великою людиною» – вказівка на можливу допомогу з боку могутнього чоловіка.

2. Як уже зазначено, афоризми при окремих ризиках розповідають про послідовний розвиток ситуації. При цьому перша позиція характеризує лише сам початок цього процесу, коли він ще не виявлений із усією його типовістю. Друга позиція характеризує апогей внутрішнього розвитку цієї ситуації так само, як п'ята позиція – максимальне розкриття його зовні. Третя позиція характеризує момент кризи, переходу від внутрішнього до зовнішнього. Тому якщо прочитати поспіль всі афоризми третьої позиції, то, незважаючи на весь їхній лаконізм, що іноді зустрічається, виступає їхня спільна ризика – небезпека становища. Наприклад: «Очікування в багні. Наближається прихід розбійників» (гекс. № 5); «У війську може бути віз трупів. Нещастя» (гекс. № 7); «І кривий може бачити! І кульгавий може наступати! Але якщо наступиш на хвіст тигра, то він укусить тебе, і буде нещастя. Воїн усе ж діє заради великого володаря» (гекс. № 10); «Крокви прогинаються. Нещастя» (гекс. № 28); «Зв'язаному втікачеві буде хвороба та небезпека. Тримати слуг і служниць – щастя» (гекс. № 33) тощо. Четверта позиція характеризує початок прояву цього процесу зовні. Тому вона настільки ж мало типова, як і перша. Однак на ній позначається сприятливий вплив п'ятої позиції, що наближається. Тому й афоризми четвертої позиції не такі похмурі, як попередні. П'ята позиція вже вказана в зв'язку з другою. Шоста ж позиція – це завершення або перерозвиток процесу цієї ситуації, в якому вона або втрачає свою типовість, або перетворюється на свою протилежність. Останнє особливо характерно викладено в гексаграмах № 11 і № 12.

3. Необхідно завжди мати на увазі, що основний текст найтіснішим чином пов'язаний із гексаграмами, триграмами та ризиками, їхніми складовими. Тому для того, щоб вдуматися в значення того чи іншого афоризму, необхідно розглядати його з урахуванням їхньої символіки, зазначеної у вступі до цієї роботи.

4. Зв'язок афоризмів одного з одним, їхню зміну необхідно розглядати як конкретизацію семи основних постулатів «Книги змін», успадкованих із цього реального тексту всіма коментаторами, незважаючи на всю їхню відмінність, вказану раніше. Ці сім постулатів найяскравіше виступають у «Сі ци чжуані», однак при ретельному міркуванні можна переконатися, що вони як такі собі обертони притаманні й основному тексту. Ось вони в загальних рисах:

- 1) світ – це мінливість і незмінність, і, більше того, їхня безпосередня єдність;
- 2) в основі цього лежить полярність, що проходить через весь світ, антиподи якої настільки ж протилежні один одному, як і тяжіють один до одного: в їхніх взаєминах проявляється світовий рух, як ритм;
- 3) завдяки ритму стале і те, що ще не настало, об'єднуються в одну систему, за якої майбутнє вже існує також і в сьогоденні, як «паростки» нових подій;
- 4) необхідне і теоретичне розуміння, і практичне здійснення цього; й якщо діяльність людини нормована таким чином, то вона гармонійно включається в своє оточення;
- 5) таким чином, виключається конфлікт внутрішнього та зовнішнього, і вони лише розвивають один одного тим, що внутрішнє визначається зовнішнім і творить у зовнішньому;
- 6) при цьому особистість приділяє достатню увагу, як собі, так і навколишньому і суспільству, і, задовольняючись своїм становищем, знаходить можливість вищої форми творчості: творчості добра, а не виконання якихось правил великої моралі;
- 7) так, завдяки витриманій єдності абстракцій і конкретності досягається повна гнучкість системи.

Може скластися враження, що ці постулати показані занадто сучасною мовою. Однак у завдання автора цього дослідження входить посилено зробити зрозумілим читачеві те, що йому незрозуміле у вигляді оригінального тексту. Якщо озброїтися цими вказівками й узятися за читання пропонованого перекладу, то навряд чи «Книга змін» буде настільки зрозумілою, звісно, лише за умови активної уваги читача до тексту. Пасивне ж читання «Книги змін» як цікавої белетристики, – даремна трата часу.

Перша частина інтерпретації побудована на підставі критичної школи коментаторів Ван Бі, Вань І, Іто Тогай.

Назва цієї класичної книги Китаю пояснюється тим, що головна ідея, що лежить в її основі, – це ідея мінливості. У доісторичні часи, ще до виникнення писемності, цю ідею люди почерпнули зі спостереження над зміною світла та темряви в світі, що оточує людину. На основі цієї ідеї була побудована теорія ворожіння про діяльність людини: чи йде ця діяльність врозріз із ходом світового звершення, чи вона гармонійно включається в світ, тобто чи несе вона нещастя або щастя, як це називається мовою технічних термінів «Книги змін».

Звична система «Книги» склалася, в основному, при Чжоуській династії і, на відміну від романтичних систем ранніх часів, вона називається «Чжоуською книгою змін». Вона складається з 64 символів, кожен із яких показує ту чи іншу життєву ситуацію в часі з точки зору її поступового розвитку. Символи складаються зі шести рисок кожен: і ці риси позначають послідовні шаблі розвитку цієї ситуації. Риски бувають двох типів: або цільні, або перервані посередині; перші символізують активний стан, світло та напругу, а другі – пасивний стан, пільму та податливість.

Ця система – плід багатовікового накопиченого досвіду спостереження світу, світу реального, барвистого. Тут цілком доречно згадати те, що Гете каже про світ фарб: фарби – це дії та страждання світу. Можна відчувати «Книгу змін» як епопею взаємодії світла та темряви. Тоді вона набуває і барвистості, і виразності.

Перша частина

№ 1. Цянь. Творчість

Тут творчість розглядається в його найчистішому вигляді. Це перш за все – акциденція неба як уособлення творчої сили, що лежить на початку всього існуючого. Вона, як універсальна сила, принципово не може мати жодних перешкод у своєму розвитку, якому сприяє те, що ця сила є абсолютно стійкою. Досконалий чоловік може в своїй діяльності повністю проявити таку творчість, яка добре відбивається на всьому його оточенні. Ось чому в тексті сказано: «Творчість. У первісному розвитку сприяє стійкість».

1

Загалом активній діяльності віддається перевага перед простим, пасивним буттям, тому потрібна особлива пильність для того, щоб ця діяльність привела до позитивного результату. Момент її початку є одним із найвідповідальніших моментів. У ньому ще недоречна діяльність, а потрібна лише замкнута та зосереджена підготовка. Людина може бути сповненою сил, але час ще несприятливий для її діяльності. В образі дракона, що пірнув, тобто потужної істоти, яка сховалася і ще не діє, зображується така людина. Не варто думати, що це може стосуватися лише якихось особливих людей, бо зовсім не притаманно «Книзі» обмежувати застереження, що даються в ній, їхньою придатністю лише для декотрих людей. Тому про перший момент будь-якої творчості сказано: «Сильна риска – на початку. Пірнув дракон, не дій».

2

Наступний момент, показаний другим рискою, яку в символіці називають полем, тобто поверхнею землі, характеризують тим, що людина, сповнена творчої сили, зашифрована в образі дракона, може вже вийти зі свого усамітнення: він, якщо з'явився, вже перебуває в полі. Його творчість уже може проявитися, його бачать усі, і таке становище для всіх сприяє зустрічі з такою великою людиною. Крім цього, в системі графічних співвідношень символів «Книги» традиційно вважають, що між рисками символів існує якийсь резонанс, «відповідність», а саме: перша риска відповідає четвертій, друга – п'ятій, третя – шостий. Але в символіці соціальної ієрархії п'ята риска позначає володаря. Тому на другій позиції, що стоїть відповідно до частини п'ятої, – сприятлива зустріч із великою людиною. Ось чому текст цієї риски каже: «Сильна риска – на другому місці. З'явився дракон, що перебуває в полі. Сприятлива зустріч із великою людиною».

3

Перша хвиля творчого акту на другій позиції вже досягла найвищої точки. Але все це існує наразі лише внутрішньо, бо перші три риси позначають внутрішній світ, а другі три – зовнішній. Все це ще не реалізоване зовні. Потрібен вихід із себе для цієї реалізації. Його символізує третя риса. При такому переході природно виникає якась криза, таке становище вважається небезпечним навіть для шляхетного чоловіка, котрий упродовж усього першого періоду творчості (весь день) віддавався безперервному творенню. Тільки сповнена сил пильність наприкінці цього періоду (увечері) може призвести до того, що осуду не буде. Тому це сказано і в тексті: «Сильна риса – на третьому місці. Шляхетний чоловік до кінця дня безперервно творить. Увечері він пильний. Небезпека. Але осуду не буде».

4

При виході до активної діяльності зовні у чоловіка, котрий підготував її внутрішньо, ніби вибивається ґрунт із під ніг, але саме ця попередня готовність уможлиблює успішний результат. Це з достатньою ясністю показано в образі тексту: «Сильна риса – на четвертому місці. Наче стрибок у безодню. Осуду не буде».

5

Тільки на п'ятій позиції творчий процес виступає у своїй повній силі. Він до кінця проявився зовні і, маючи в собі достатньо сили, не потребує жодної підтримки. Він, як сповнений сил дракон, летить у небі. З такої висоти творець легко може помітити велику людину, де б та не перебувала. Але і сам він є великою людиною, котра настільки розгорнула свою діяльність, що її неважко побачити кому завгодно. Ось як це показано в тексті: «Сильна риса – на п'ятому місці. Літаючий дракон перебуває в небі. Сприятлива зустріч із великою людиною».

6

На цьому, власне, закінчується творчий процес. Все подальше є лише непотрібним перерозвитком. Якщо творчість вже досягла свого цілковитого

прояву і більше вже нічого створити не можна, то той, хто в цьому становищі все ж захотів би «творити» й далі, проявив би лише свою зайву пиху, в результаті якої йому довелося б покаятися. Так каже і цей текст: «Сильна риска – нагорі. Пихатий дракон. Буде каяття».

Резюме

Увесь процес творчості показний сильними світловими рисками. Це, певна річ, добрі сили, але для справді хорошого результату треба повністю керувати ними і не допускати того, щоб вони панували. Тільки тоді діяльність може відбуватися гармонійно до всього світового звершення і бути щасливою. Тому в тексті, де сили світла показані в образі драконів, сказано: «При дії сильних рисок дивись, аби всі дракони не панували. Тоді буде щастя».

№ 2. Кунь. Виконання

Навіть найнапруженіша творчість не може реалізуватися, якщо немає того середовища, в якому воно буде здійснюватися. Але і це середовище, для того щоб здійснити абсолютну творчість, має бути також абсолютно податливим і пластичним. Крім цього, воно має бути позбавлене будь-якої власної ініціативи, має в повному самозреченні лише вторити та слідувати за імпульсами творчості. Але разом із тим воно не було б в змозі виконувати те, що є творчим задумом. Тому ця цілком самозречена сила показується метафорично в образі кобиліці, яка, хоч і позбавлена норову коня, але не поступається йому в здатності до дії. Якщо творчість – це небо, світло, досконалий чоловік, то виконання – це земля, пільма. Шляхетний чоловік – той, котрий слухає та виконує вказівки досконалої людини. Саме йому тут належить діяти не за цими вказівками, а з власної волі, тоді він міг би лише помилятися. І тільки слідуючи за своїм повелителем, він може знайти його. Так, для шляхетного чоловіка тут найкраще, втративши подібних до себе самого друзів, знайти приятеля, котрий стоїть вище за нього, котрий своїми якостями доповнює його недоліки. В просторовій символіці «Книги» південний захід вважається областю темряви, позаяк там починається

згасання світла. І, на противагу, північний схід – ділянка, де зароджується світло, вважається областю світла. Виконання ж показане в рисках темряви, тому йому треба втратити подібні до нього сили на південному заході та знайти сили, що заповнюють приятеля, – на північному сході, щоб скоритися їм. При цьому важливо, щоб діяльність виконання протікала в повному спокої, в покірному прийнятті своєї долі, без перерозвиненого, інакше його діяльність не буде виконувати задуми творчості, а конкурувати з ними. Темрява вступить у незаконірний бій зі світлом, що не може привести до позитивного результату, бо сила темряви – сліпа необхідність, а не ясна свідомість. Якщо перший символ стосується переважно володаря, чоловіка тощо, то символ виконання розповідає про діяльність підданого, дружини тощо. У ньому показана в розвитку необхідність у виконанні. У тексті це сказано так: «В початковому розвитку сприятлива стійкість кобилиці. Шляхетному чоловікові доведеться діяти, але якщо він подасться вперед, то заблукає, відступивши ж назад, він знайде повелителя. Тут позитивно на південному заході знайти приятеля і на північному сході втратити товариша. Спокійна стійкість – на щастя».

1

Перший момент виконання такий, що в ньому воно саме ще непомітно. І тим не менше воно буде реалізовуватися з повною необхідністю. Нехай навіть сила темряви і холоду тут ще не виявлена. Але вона вже почала діяти. Нехай у тому, що вже випала паморозь, ще не помітний майбутній мороз, але якщо паморозь уже є, отже, недалеко той час, коли буде і міцний лід, в якому холод і темрява проявляться вже повною мірою. Зміцнення сили та темряви може бути зрозумілим і в переносному сенсі: це – час, коли щораз більше можуть почати діяти нікчеми – аморальні люди. Треба передбачати події і бути готовим до зустрічі з ними. Тому як попередження звучать слова тексту: «Слабка риска – на початку. Якщо ти наступив на паморозь, отже, наближається міцний лід».

2

У символіці геометричних форм «Книги» небу присвоєна форма кола, а землі – квадрата. Просторово небо уявляється куполоподібним, а земля – прямою, пласкою. Але, вступаючи у взаємодію з небом, земля мусить повністю пристосуватися до нього, щоб реалізувати його імпульси. Незважаючи на відмінність їхніх форм, це можливо в силу розміру землі. (Давньокитайська уява, що нескінченно великий квадрат прагне перетворитися в коло, зазначена в

розділі 41 «Дао де цзін»: «У великого квадрата немає кутів».) У кожному символі «Книги» одна з рисок вважається головною. В цьому випадку це – саме друга риска. Тому в ній переважно показана ознака цього символу. А якщо ця ознака присутня найповнішою мірою, то тут не потрібні жодні попередні вправи, не потрібна жодна попередня підготовка, а все складається сприятливо само собою. Тільки в світлі цих думок стає зрозумілим текст: «Слабка риска – на другому місці. Плаский квадрат величезний. Хоч і не готуєшся, але не буде нічого несприятливого».

3

Після першого, внутрішнього прояву цієї ситуації знову настає криза, під час якої неможлива активна діяльність. Людина може бути наділена найдостойнішими якостями, але час не сприяє їй. Тому вона має затамувати свій блиск. Вона може бути стійкою і навіть може діяти, однак лише за умови, що її діяльність буде відбуватися не за її власним рішенням, а тільки за вказівками вождя, котрий стоїть вище за неї, тоді лише її справу можна довести до потрібного вирішення. Ось чому і в тексті сказано: «Слабка риска – на третьому місці. Затамувавши свій блиск, зможеш залишитися стійким. Можливо, якщо будеш діяти, тримаючись вождя, сам не здійснюючи нічого, справа буде доведена до кінця».

4

При пасивності сили темряви, характерної для виконання, стан кризи дещо затягується. Тому, хоча на четвертій позиції вона вже минає, її вплив усе ж залишається. Людина може володіти чимось вагомим, але тут краще їй заховати те, що у неї є: зав'язати мішок. Ця позиція символізує становище наближеної до володаря людини – хитке та сповнене тривоги. Звісно, якщо людина в такому становищі буде триматися в тіні, то небезпека не буде їй загрожувати, однак, залишаючись непоміченою, вона не може розраховувати і на похвалу. Тому в тексті читаємо: «Слабка риска – на четвертому місці. Зав'яжи мішок. Осуду не буде і похвали не буде».

5

І друга, і п'ята риси, як середні риси в нижній і горішній триграмах, показують одну з найважливіших якостей: врівноваженість, що розуміється як уміння без крайнощів завжди бути на належному місці. [Це центральне положення показане в образі, що вимагає певного пояснення. Справа в тому, що гама фарб за давньокитайськими поглядами складається не з семи (як у нас), а з п'яти кольорів, і в ній жовтий колір займає центральне положення. Тому в афоризмах, що стосуються других і п'ятих рисок, часто зустрічаються образи, що мають епітет «жовтий»]. Також жовтий колір – це колір землі. П'ята риска в цьому символі хоча і не є головною, але, займаючи найзручніше становище у горішній триграмі, що позначає зовнішнє, символізує все ж можливість прояву зовні. Зовнішній прояв – це наче одяг. Але позаяк тут мова йде про землю, то й її розташування, нижче за небо, знаходить своє віддзеркалення в тому, що в образі вказана нижня частина китайського одягу: спідниця. Сприятливість цієї позиції дає можливість говорити тут не тільки про щастя, а й навіть про первісне щастя. Після цих пояснень, імовірно, буде зрозумілішим текст: «Слабка риска – на п'ятому місці. Жовта спідниця. Початкове щастя».

6

Шоста позиція показує перерозвиток цієї ситуації. Сила пітьми, будучи перерозвиненою, вступає в боротьбу з силою світла. Тут, на крайній позиції, на межі, змагаються світло і пітьма, небо і земля, яким притаманні синій і жовтий кольори. Добром ця битва не може бути, бо вона – порушення світової закономірності, й ось ллється «кров драконів»: слабка риска нагорі. Драconi б'ються на межі. Їхня кров синя та жовта. Щоб уникнути такої битви при впливі сил пітьми (слабких рисок), треба завжди мати на увазі, що тут сприятливою може бути лише вічна стійкість. Про це каже і загальне застереження до цього символу: «При дії слабких рисок сприятлива вічна стійкість».

№ 3. Чжунь. Початкові труднощі

Власне, саме з цієї гексаграми й починається розповідь про взаємодію світла та темряви, бо перші дві гексаграми показують внутрішній розвиток світла та темряви поза їхньою взаємодією. Але початок будь-якої дії полягає в подоланні попереднього стану. Звідси й труднощі цього становища, висловлені в самій назві гексаграми. Вона складається із символів води: хмари – нагорі або зовні, блискавки, громи – внизу або всередині. Горішній символ позначає також занурення в небезпеку, бо в ньому риска світла занурена в середовище ризик темряви. Нижній символ позначає рух, що пробивається зсередини, збурення. Таке зрушення, яке, наприклад, навесні стимулює рослини до росту. Але воно протікає в середині небезпек, в умовах початкових труднощів. Тому в такому русі надмірна квапливість може лише нашкодити справі, а, навпаки, витримка і стійкість можуть сприяти споконвічному розвитку. Важливо не тільки вказати позитивно правильний шлях до подолання цих труднощів. На ньому потрібні, перш за все, підтримка та допомога оточуючих. Їх треба схилити на свій бік, аби вони допомагали своєю дією, і тоді самому можна не вдаватися до жодних виступів, бо вони ще надто небезпечні. Саме в силу небезпеки необхідно об'єднання сил. Воно потрібно було і сюзерену, котрий вперше облаштовує свої володіння за сприяння феодалів, що зводять його на престол; воно потрібно й окремій людині, котра починає свою справу. Навіть у пізнавальному житті окремої людини справи йдуть так само: в найперший момент своєї появи пізнавальна думка рухається під покровом непізнаності та зовні вбирається в образи уявлень. Це показано в символах цієї гексаграми: всередині – блискавка, грім, зовні – хмари. Блискавка пізнаваної думки вбирається хмарами уявлень, і ці уявлення відіграють роль помічників мислення. У тексті тут читаємо: «Початкові труднощі. У первісному розвитку сприятлива стійкість. Не треба нікуди йти. Тут сприятливо зводити на престол васалів».

1

Перша, початкова риска відіграє головну роль в цій гексаграмі, бо вона позначає початкові труднощі. Це, вочевидь, активність, рух, але вона лежить під щільним шаром ще не подоланої пасивності. Тому такий рух ще не може бути поступальним. Це лише тупцювання на місці, лише підготовка до справжнього руху. Ось чому поспішні дії тут можуть бути лише на шкоду. Навпаки, стійкість – це вміння з повною витримкою дотримуватися слухності – ось те, що тут може бути сприятливим. Труднощі цього становища, природно, вимагають допомоги з боку підлеглих. Тому саме це становище сприяє вербуванню помічників. Так і в пізнанні: це лише перший момент усвідомлення руху думки. Вона також має знайти тут підтримку в засвідченні досвіду та в перевірній рації розуму. Про це

говорять і образи тексту: «Сильна риска – на початку. Нерішуче тупцяння на місці. Сприятливо перебувати в стійкості. Сприятливо зводити на престол васалів».

2

На цій позиції зовні все складається добре: і сама позиція, як центральна в нижній триграмі, демонструє сприятливу врівноваженість і зайнята вона однією зі слабких рисок, яким призначені парні позиції, й її відповідність із п'ятою, сильною рисою – правильна. Але, тим не менш, тут настільки відчутне безпосереднє сусідство з першою рисою, яка до того ж є головною рисою для цієї гексаграми, що рух цієї rischi до її правильної мети, до «шлюбу», єднання з п'ятою рисою, затриманий. При цьому, хоча в межах першої rischi самої по собі немає нічого поганого, проте для другої rischi вона виступає в ролі грабіжника, захопленню яким друга риска все ж не піддається лише в силу своєї слухності, показаній в центральному її розташуванні. Тут вона – «дівчина», котра не дає обіцянки пошлюбити «розбійника». Вона вичікує якнайдовше, щоб дочекатися того, з котрим вона стоїть у правильній відповідності. Так і мислення: зараз воно ще не в змозі відволіктися від першої миті самосвідомості, і йому необхідний певний час, щоб перейти до безпосереднього об'єкта пізнання в його повній глибині. Це показано в таких образах: «Слабка риска – на другому місці. В труднощах, в нерішучості – колісниця і коні – назад. З розбійником не бути шлюбу! Дівчина в стійкості не йде на заручини. Через десяток років будуть і заручини».

3

Така позиція – це позиція якоїсь кризи. Тут сили, що діють усередині, вже вичерпуються, а сил, що діють зовні, ще немає. Немає й провідника в нетрях непізнаного світу. Але тільки за його допомогою було б можливе просування вперед. Кажучи образно, потрібен лісник, котрий знає ліс, коли женуться за дичиною. Без нього чекає невдача, про яку доведеться пошкодувати. Але все це ще тільки буде. Однак будь-яка подія не здійснюється раптово, навпаки, вона буває підготовлена всією системою причин. Тому дуже важливо вміти помічати задатки майбутніх подій, щоб не бути ними захопленим зненацька. Ця здатність бачити задатки майбутнього та керуватися ними – чеснота, обов'язкова для шляхетного чоловіка. Тому і тут, передбачаючи невдачу, що насувається, він вважає за краще не виходити зі свого житла, ніж зробити хоча б щось, про що

все одно доведеться лише пошкодувати. Так і в процесі пізнання, якщо людина залишається без допомоги вже усталеного розуму і прагне досягнути щось їй ще невідоме, її тут чекає така ж невдача: «Слабка риска – на третьому місці. Переслідуючи оленя без лісного, лише даремно ввійдеш у нетрі лісу. Шляхетний чоловік помічає задатки подій і вважає за краще залишатися вдома. Бо виступ призведе до жалю».

4

При виході назовні з'являється можливість знову подивитися всередину та назовні, цілком об'єктивно усвідомлювати внутрішній зміст імпульсу мислення. Можливо, тут є повне єднання з ним, і настільки повне, що все подальше вже буде не таким сприятливим, бо надалі можливий лише перерозвиток. Певна річ, так настає тільки найперший поштовх мислення, але ж це відбувається під час початкових труднощів, тому тут зовсім марно гнатися за чимось великим, а треба досягти повної ясності щодо перших кроків. Тому і в тексті тут сказано: «Слабка риска – на четвертому місці. Колісниця та коні – назад! Прагнучи шлюбу, виступиш, і буде щастя. Нічого несприятливого».

5

Загалом ця позиція має сенс дуже доброї та широкої експансії, але в цій гексаграмі, де головною ризикою є перша, експансія неможлива. Виникає суперечність між вимогами цього розташування і реальними можливостями. Добрі сили тут не мають доступу до тих, кого вони мали б опікувати. Вони замкнуті в собі. Тому якщо для самого носія цих сил і з'являється успішний результат, то для його широкого впливу – ні. Так і в пізнанні, в момент початкових труднощів – на цьому етапі неможливе ні подальше досягнення, ні повідомлення про досягнуте іншим, хто стоїть нижче, а можливо тільки підтримувати спілкування з наставником і друзями, котрі вже раніше сприяли пізнанню: «Сильна риска – на п'ятому місці. Труднощі в твоїх милостях. У малому стійкість – на щастя. У великому стійкість – до жалю».

6

Ця риска – слабка. Вона показує становище, в якому немає можливості розраховувати на власні сили. Але тут немає і підтримки зовні, бо з третьою рискою (також слабкою) немає правильної (тобто за антитезою) відповідності, п'ята риска, як не головна, не може підтримати, а перша, головна, максимально віддалена. Також ця риска – горішня в триграмі «небезпека» – показує вищу небезпеку, й як горішня в усій гексаграмі, вона демонструє найвищу точку в початкових труднощах. Тому про якийсь рух уперед не може бути й мови. Тут доля – розпач. Такий стан у пізнанні – це той момент, коли немає можливості знайти підтримку в досвіді керівного розуму. При цьому, якщо навіть пізнання спрямоване на найвищі об'єкти, воно все одно залишається марним і пізнає лише залишкову гіркоту розчарування. В образах тексту це показано так: «Слабка риска – нагорі. Колісниця та коні – назад. Плач до крові – безперервним потоком».

№ 4. Мен. Недорозвиток

Насамперед кілька слів про суть цієї гексаграми. Тут унизу є триграма «вода» (небезпека), а вгорі – пагорб (зупинка). Це – небезпека, але зупинена, а струмок, який витікає біля підніжжя гори або який, зустрічаючи на своєму шляху пагорб, не може рухатися прямо далі. За назвою гексаграми – це недорозвиток, неосвіченість. Однак разом із тим і подолання цього недорозвитку – просвіта неосвічених. Тому тут розгортається процес, що відбувається між учителем та учнем, між знанням, зібраним раніше, і новим пізнавальним актом. Якщо в попередній гексаграмі фігура керівної сторони лише намічалася, а вся увага була спрямована на зображення труднощів початку, то тут ця фігура виступає з повною виразністю. Графічно вона показана в другій і шостій сильних рисках, які, однак, тут не головні, а лише сприяють дії головної п'ятої ризи. Остання, як і три інші слабкі ризи всієї гексаграми, символізує неосвічених, котрих навчає учитель. Але кожна з них має свої специфічні ризи, тому на різних щаблях цей процес охарактеризований по-різному. Але спільним у ньому залишається те, що це – двосторонній процес, в якому ініціатива просвіти може виходити лише від неосвіченого, позаяк цей процес не призводить до бажаного результату, якщо він базується на насильстві. Тому тут сприятлива стійкість як розвивається, так і розвиває. І по-перше – в тому, щоб керуватися основним же зазначенням учня, а

не шукати подальших вказівок, не виконавши попередні, по-друге – ця стійкість потрібна тому, щоб пам'ятати, що ініціатива процесу має йти від учня. У техніці пізнання – це момент, коли пізнаване, але ще не пізнане, отримує в розвитку процесу пізнання ту ясність, яку дає йому розум, сформований накопиченим досвідом. Та це не означає, що акти нового пізнання цілком залежні від уже відомого, навпаки – новий акт пізнання має бути придатний до максимально повного прогнозу майбутнього. Але лише пояснюється, в буквальному значенні цього слова, ясністю вже відомого. При цьому учень зберігає всю гостру ревність, допитливість і зацікавленість в цьому процесі. (Недаремно тут в коментаторській літературі вказується на таке місце з «Лунь юй»: «Хто не палає душею [до пізнання], тому не розкрию нічого; хто не сумує [про свою неумілість], того і не розвину. І нічого не відповім тому, хто не скаже ні слова про три кути квадрата, коли йому видимий лише один кут». Цікаво ще відзначити і те, що в Стародавньому Китаї ворожіння оракула вважалося засобом вирішення сумнівів. Тому, як пише Ван Бі, повторне та третє ворожіння, даючи інші результати, вже не спростовує сумнівів, а, даючи альтернативне вирішення питання, лише вносить неясність і розпливчастість). У тексті про це сказано так: «Недорозвиток. Недорозвиненому – розвиток. Не я прагну юнацького недорозвитку, а юнацький недорозвиток прагне мене. Після першого ворожіння – сповіщу. Повторне і третє ворожіння – надмірність. А якщо надмірність – не розкажу. Сприятлива стійкість».

1

Перший момент тут характеризує сам початок взаємин учня й учителя. І нехай учень ще недорозвинений, але має відбутися розкриття закладених у ньому здібностей. Його близькість до вчителя й активність його становища є цьому запорукою. Але водночас учитель ще не може дати йому таких настанов, яким би він слідував без меж. Це швидше система заборон і покарань. Проте певна свобода учневі тут має бути надана, з нього повинні зняти кайдани (його затьмареність), які тяжіли над ним досі. Однак якби учень, звільнившись від них, самостійно почав діяти, то йому довелося б занадто пошкодувати, бо через недосвідченість він міг би багато чого зіпсувати. Ось як це висловлює текст: «Слабка риска – на початку. Розкриття недорозвинених. Тут бажано, щоб до людей були застосовані покарання, щоб вони були звільнені від кайданів, але самостійний виступ до дії призведе до жалю».

2

Основна перевага вчителя полягає в тому, що він спроможний прийняти до себе недорозвиненого учня і в злагоді з усією закономірністю світу розвивати його. Учень, полишений сам на себе, багато чого буде позбавлений; але і вчитель буде багато чого позбавлений, якщо він не візьме на себе керівництво учнем. Як у будинок приводять дружину, нового члена родини, так і вчитель знаходить в учні щось нове. І лише тоді, як син приводить у сім'ю свою дружину, він може почати облаштування свого дому. Учитель – це лише носій раніше накопиченого розуму. І цей розум ставиться до знань, що здобуваються знову, як учитель до учня, як у родині син до своєї дружини, вперше приведеної в дім. Лише в такому поєднанні накопиченого розуму та нових знань досягається становлення власного знання і можливість передавати його іншим. Ось в які образи втілюються ці думки в тексті: «Сильна риска – на другому місці. Прийми до себе недорозвиненого. Щастя. Привести [в дім] дружину – на щастя. [Лише після цього] син зможе закласти [власну] сім'ю».

3

Момент кризи в цьому процесі характеризується тим, що ця третя риска є горішньою в триграмі «небезпека». Тому те, що добре в попередньому моменті, згубне тут. Введення дружини в дім тут не може увінчатися успіхом, оскільки вона, зустрівшись із багатієм, якого символізує сповнена сил друга риска, не зможе втриматися в рамках свого обов'язку. Таким чином, усі клопоти тут виявляються марними. У цьому становищі, звісно, неможливе і поглиблене нове знання, а можлива лише спекулятивна гра думок. Але остання ніколи не приводить до позитивного знання. Тому текст тут застерігає: «Слабка риска – на третьому місці. Не треба брати жінку [в дружини]: вона побачить багатія і не буде панувати над собою. Нічого сприятливого».

4

Криза вже минула. Але ця позиція настільки віддалена від позиції вчителя, вона настільки позбавлена підтримки в резонуючих до неї сферах, що нічого і ніхто тут не в змозі подолати недорозвиток, який характеризується цією гексаграмою. Тут безсилі і накази, і прихильність учителя, і його застереження. Доводиться лише констатувати факт, що недорозвинена людина тут опиняється в напрочуд скрутному становищі. Вона костеніє в своєму недорозвитку. Якщо на попередній позиції пізнання ускладнюється поверхневою діяльністю розуму, то тут заважає

його відсталий недорозвиток. Природно, що жодна діяльність тут не дає позитивного результату, й єдиний результат такої діяльності – жаль щодо неї. Текст тут лаконічний: «Слабка риска – на четвертому місці. Важкий недорозвиток. Жаль».

5

П'ята позиція притаманна великій людині, але тут цю позицію займає людина з дитячою податливою душею, показаною в символіці «Книги змін» слабкою ризикою. Близькість до суворого вчителя, котрий займає горішню позицію, і правильний повний резонанс позитивно діє на другій позиції і робить це становище цілком щасливим. Тут вказується на абсолютно закономірний недорозвиток юнака і, щоб застерегти його від прагнення самостійно розвиватися, що не призведе до позитивних наслідків, тут зумисно вказується на щасливий характер цієї позиції. Тут треба довіритися вчителю, а в пізнанні – довіритися вже сформованому і виробленому системі та методу пізнання. Текст висловлює це знову-таки з крайньою лаконічністю: «Слабка риска – на п'ятому місці. Юнацький недорозвиток. Щастя».

6

Настає край недорозвитку. І тут вказується сила вчителя, котрий досяг гармонії між знанням і новим актом пізнання. Цією силою він в змозі розбити недорозвиток. Але якби він просто нав'язав учневі свої знання, то вчинив би стосовно учня, як загарбник, як «розбійник», втручаючись в самостійність його пізнання. Це була б все ж заміна можливості нового пізнання вже раніше накопиченим досвідом. А тут уся справа в тому, щоб «давати зілля відповідно до хвороби», щоб розбити недорозвиток, який, як розбійник, захопив учня. Тому і текст каже: «Сильна риска – нагорі. Удар по недорозвитку. Погано бути розбійником, добре впоратися з розбійником».

№ 5. Сюй. Необхідність очікування

У процесі розвитку недорозвинених саме з особливою силою виступає необхідність планованості та витримки, тобто необхідність очікувати. І з приводу самовиховання (одного з типів виховання) Мін-чзи подає таку притчу: «Необхідно [весь час] працювати [над собою], але не [розраховувати на] безпосередній успіх. Нехай свідомість і не забуває про цю справу, і не допомагає зростанню». Не треба бути таким, як один чоловік із уділу Сун, котрий був пригнічений тим, що його паростки не ростуть, і став їх витягати. Багато так напружувавшись, він повернувся додому і сказав родині: «Як я сьогодні втопився! Я допомагав паросткам рости». Його син побіг поглянути на паростки, а вони вже засохли. Мало хто в світі не «допомагає» так рости». Однак тут мається на увазі не пасивне очікування сприятливих обставин, а, навпаки, найактивніша підготовча діяльність: нижня триграма – це «творчість», яка наразі зосереджена всередині і ще не проявляється зовні, бо вона оточена туманом і хмарами (горішня триграма – зовнішній світ, вода). Якщо кожна подія має свою причину, то, правильно створюючи причини майбутніх подій, ми готуємо правильну їхню реалізацію. Щоб чинити справедливо тепер, її реалізацію можна віддати майбутньому, коли вона сама собою проявиться. Тому на цьому щаблі істотним є «володіння», і тоді її «блиск», її очевидність буде розвиватися сама собою. При такому розподілі діяльності сама «необхідність очікування» набуває дещо іншого сенсу, і саме тут доречно вказати на її кінцевий результат, на можливість зробити велику та серйозну справу – переправлятися через велику ріку (через весь потік людського життя), щоб плідно досягти вищого ідеалу людської досконалості. Цей образ знаходить собі підтримку і в самій гексаграмі: з усією повнотою внутрішніх сил творчості, мужності й ясності перед водною небезпечною безоднею оточення – і рішуче кинутись у неї. Ці думки в тексті показані так: «Необхідність чекати. Володій правдою. Тоді блиск її розвинеться і стійкість буде на щастя. Сприятливий брід через велику ріку».

1

У кожній людині закладена здатність до нових актів пізнання. Але доти, доки вони існують лише цілком латентно, процес нового пізнання ще не почався, і тут ще недоречно казати про якусь необхідність чекати. Ще нічого чекати. Але як тільки процес пізнання активізовано, відразу ж доводиться зважати на закономірність ритму, в якій він протікає, для успішності та результативності його розвитку. Перші ж етапи в процесі нового пізнання полягають у ґрунтовному засвоєнні вже відомого попередникам. Тому тут ідеться ще не про особисте пізнання, а про вивчення того, що можна почерпнути з книжок або з

учительської традиції. Звісно, це ніяк не має підмінити справжнього самостійного акту пізнання, бо це лише переддень, передмістя пізнання. Проте, це дуже необхідний ступінь. Не тільки не можна оминати його, але навіть квапливість і нетерпіння на цьому етапі можуть мати лише згубний вплив на весь процес. Навпаки, в цій необхідності очікування – сталість у діяльності засвоєння вже відомого – дає лише хороші плоди. І на цьому щаблі ніяк не можна дорікати людині в повільності, бо вона впливає з постійності, з самої необхідності чекати. Відтак, зрозуміло, що особиста боротьба з помилковими і хибними поглядами тут немислима. У тексті це висловлене такими словами: «Сильна риска – на початку. Очікування в передмісті. Сприяє постійності діяльності. Осуду не буде».

2

Для наступного, другого щабля потрібно щось більше, ніж просте інтелектуальне засвоєння того, що вже відоме. Тут людина вже має сама прийти до цього безпосереднього світу та вступити з ним в зіткнення як пасивно – в спогляданні, так і активно – в моральній діяльності, що впливає з пізнання. Сумніви тут уже мають бути подолані. Але саме через це вольове зусилля до нового пізнання обурюється і противиться цьому імпульсу все відстале й інертне в людині. Тому лише тут, на березі, в пізнанні, виникає необхідність очікування, яке характеризується тим, що з'являться невеликі чутки, певна суперечка між імпульсом до нового пізнання і відсталістю накопиченого досвіду. Але справжнє вміння чекати і перечекувати тут, врешті-решт, приводить до щастя. У тексті про це сказано так: «Сильна риска – на другому місці. Очікування на піску [біля берега]. З'являться невеликі чутки. Врешті-решт – щастя».

3

Для остаточного засвоєння нового знання треба зачекати, поки придбане знання не стане настільки ж природним і мимовільним, як, наприклад, чуттєве сприйняття. Якщо попередній щабель може уподібнюватися очікуванню на березі, то тут зроблений ще один крок уперед, ще ближче до річки (яку символізує горішня триграма «вода», ріка). Тут – очікування в мулі. Тут усе негативне, всі сили відсталості та мороку виступають у всій своїй потузі. Саме тут їх треба подолати, але для цього доведеться спочатку застерегти про їхнє настання. Таке застереження ми і знаходимо в тексті: «Сильна риска – на третьому місці. Очікування в мулі. Насувається прихід розбійників».

4

За позитивного результату кризи, показаного в попередній позиції, подальший рух виражається в зовсім особливій формі потреби чекати. Це – не пасивне очікування, а творче, активне очікування, сповнене внутрішніх сил, набутих на попередніх шаблях. Тут, аби набути знання пронести в майбутнє, доведеться захистити і відвоювати його в усіх протиборчих сил. В уявному спокої очікування в реальності протікає настільки інтенсивна діяльність, що вона може бути показана лише в образі кривавого бою. Вже не на піску біля берега, не в мулі доводиться чекати свого часу: тут – очікування крові. Але тільки воно дає можливість вийти з темної печери незнання у відкритий світ, що ясно сприймається. Текст втілює це в такі образи: «Слабка риска – на четвертому місці. Очікування крові. Вихід із печери».

5

Вигравши бій попереднього шабля, людина досягає тієї стадії очікування, на якій згладжуються межі позитивного та негативного. Все вже завойовано, все вже досягнуто. Узагальнене і раніше набути знання, і сенс нового акту пізнання. Настає момент заспокоєння, той момент, коли вже немає потреби в діяльності, коли можливий спокійний бенкет, після якого настає час очікування. Тут корисна лише спокійна цілеспрямованість. Вже завдяки їй гарантоване щастя. Це можливо лише тому, що на попередніх шаблях набуто позитив. У тексті з цього приводу сказано таке: «Сильна риска – на п'ятому місці. Очікування вина та страв. Стійкість – на щастя».

6

Повне нове пізнання досягнуте. Більше того – воно засвоєне остаточно. Це дає можливість не тільки знати, але й уміти. Те, що раніше було особистою обмеженістю, не здатне більше обмежувати. Те, що раніше здавалося темною печерою, з якої треба вирватися на світло, більше не затьмарює. Людина правильно прожила час необхідності очікування. Вона отримала доступ до вершин пізнання світу і тим самим набула можливість без шкоди для себе опуститися в похмурі глибини світу. І саме в них до неї повертаються творчі сили, накопичені на перших трьох підготовчих шаблях очікування. Їхня дія віддзеркалює в собі характер усього цього часу очікування. Вони приходять, як

три неквапливі гості. Необхідно поставитися до них із повною повагою, бо від них залежить остаточний успіх. Це сили молодості, які отримують можливість повторно проявитися в старості, щоб реалізувати завершення єдності біографії людини. Ці думки текст висловлює в притаманній для нашої пам'ятки образності: «Слабка риска – нагорі. Увійдеш у печеру. Буде прихід трьох неквапливих гостей. Ушануєш їх, і врешті-решт буде щастя».

№ 6. Сун. Суд

Очікування корисне. Воно може і має бути наповнене самоконтролем. Певна річ, це тимчасовий відхід від зовнішнього світу та занурення у себе. Така розбіжність зовнішнього та внутрішнього показана навіть у символіці гексаграми. Тут нагорі, в зовнішньому – небо (творчість), а внизу, всередині – вода (небезпека). Сутність неба – в його прагненні підійматися, так само, як сутність води – в її прагненні текти вниз. Між ними – конфлікт, позивання, тобто суд. Але вода віддзеркалює в собі творче небо, вона пронизана його силами. Це показано і в триграмі води, де світлова риска занурена в середину двох тінювих рисок. Пильне збереження у внутрішньому цієї віддзеркаленої суті неба призводить до гармонійного єднання з ним. Але будь-яке надмірне доведення справи до краю тут згубне, бо проявиться до кінця сутність води, яка тяжіє вниз і віддаляє від неба. Натомість, якщо не піддаватися її тяжінню, а дивитися на небо як на вищий людський ідеал творчості, якщо побачитися з великою людиною, то буде добробут, і навпаки: його не буде, якщо кинутися самостійно в потік життя. На шляху пізнання речей тут так само. Має бути вимовлене міркування про співвідношення вже відомого та знову набутого досвіду. Такий суд має не тільки негативний бік осуду, але (чи не більшою мірою) і позитивний бік міркування про помилки і звільнення від них. Тим більше, що в такій сфері це суд людини над собою – суд кращого, що є в людині, над її помилками та хибами, суд творчості над пасивною відсталістю та подолання її. Це все конденсоване в тексті: «Суд. Власникові правди – перешкода. Пильність і врівноваженість – на щастя. Крайнощі – до жалю. Сприятливо побачитися з великою людиною. Несприятливий брід через велику ріку».

1

Усе погане на початку свого виникнення ще не має достатньо великої сили опору, щоб вважати його непереборним. На першому місці суду його символізує слабка риска, м'який характер якої вказує на легку можливість подолання зла, тобто того, що тут підлягає осуду. Найбільше з приводу нього можуть виникнути незначні чутки та дебати, але справу все ж вдасться виправити хоча б одним своєчасним каяттям. У тексті читаємо: «Слабка риска – на початку. Не вічне те, про що йде мова. З'являться невеликі чутки. Врешті-решт – щастя».

2

Не здолавши зла вчасно, на наступному шаблі ми даємо йому можливість зміцніти настільки, що воно вже пануватиме. Воно підганяє нас і спонукає до суду, але цей суд не буде для нас корисним, може бути лише осуд. Позиваючись, ми самі на себе накликаємо біду. Тут краще відмовитися від суду і хоча б із півдороги повернутися та заховатися у себе вдома; краще повернути навіть незначні свої володіння, ніж у суді гнатися за чимось більшим. Так і в пізнанні в аналогічних умовах буває краще повернутися до незначного, але цілком освоєного досвіду, ніж, збившись із слухного шляху, прагнути до набуття все нових і нових знань, які залишаються цілком зовнішніми та не придатними до освоєння. Припустившись помилки, необхідно відмовитися від того, щоб вимовити остаточне міркування. Треба повернутися до початкової точки та виправити помилку, і лише після цього рухатися далі. У тексті це втілено в такій пораді: «Сильна риска – на другому місці. Той, хто не здолав себе, [йде на] суд. Нехай він повернеться і сховається в своїй оселі з трьохсот дворів. Тоді не буде біди, [викликаної ним самим]».

3

Неможливість руху зсередини назовні вже в самій гексаграмі вказана чітко: в зовнішньому домінує творча сила, проти якої не може встояти внутрішній світ, що опинився в стані небезпеки. Над останнім тут чиниться суд. Ця неможливість руху вперед у момент кризи (третя позиція) виступає особливо чітко, бо ця позиція – момент переходу від внутрішнього до зовнішнього. Звісно, будь-яка відмова від нових знань, від руху вперед, будь-яке стійке перебування на місці – жахливе, але тут воно лише в змозі привести до щасливого кінця. Тут людина не

може діяти самостійно заради нових досягнень. Лише досягнуте у давнину може тут підтримати людину. Але справжній вождь людства є і найдосконалішим носієм того, що вже було досягнуте. Тому, ідучи за ним, ще можливо діяти, однак навіть за таких дій нічого не досягти задля себе. Людина тут подібна на виткі рослини, які за підтримки високого та міцного дерева можуть піднятися на велику висоту. Так само і в пізнанні: в момент кризи ставлення суб'єкта до об'єкта суб'єкт не в змозі виробити методологію пізнання ad hoc і змушений користуватися раніше виробленою методологією. (Не варто, однак, випустити з уваги те, що цей постулат є лише окремим випадком і зовсім не показує загальних гносеологічних поглядів нашої пам'ятки. Тут мається на увазі лише конкретна можливість, характерна для цієї ситуації в процесі пізнання. – Ю. Щ.) У тексті це зашифровано в такі слова: «Слабка риска – на третьому місці. Годуйся досягнутим у давнину. Стійкість жахлива, але врешті-решт буде щастя. Можливо, ідучи за вождем, і будеш діяти, але нічого не вдієш [сам]».

4

Вплив кризи ще триває і на цій позиції, і тут людина також не в змозі впоратися з собою і доводить справу до суду. Але ця позиція вже включена в триграму «творчості», тобто тут людина має творчу міць, завдяки якій вона може всі свої вчинки виправити і повернутися в стан невинності, відповідно до задуму долі. Збагнувши його, людина може досягти повного та досконалого примирення зі своєю долею. Стійко зберігаючи цю примиренність, вона вступає в світ, ніби гармонійно входить в його частину. Знову ж таки не варто вважати, що тут подане раз і назавжди загальне усталення. Мова йде про специфічні умови одного з моментів «суду», причому «суд» цей тепер розглядається з точки зору судді (горішня триграма). З цієї точки зору суд – не покарання, а виправлення заради перемоги необхідності закону доль. Необхідна звитяга істини над тимчасовою й уявною правильністю. Саме відновлення істини тут і мається на увазі. У тексті про це сказано так: «Сильна риска – на четвертому місці. Той, хто не здолав себе, [йде на] суд. Нехай він навернеться і поєднає себе з долею, і в цій зміні знайде мир. Стійкість – на щастя».

5

З точки зору того, хто виголошує вирок суду, суд – це головне і досконале пізнання, очищення та виправлення негідного вчинку. З висоти цієї дії не може бути випущена з уваги жодна лиха дія. Пізнається все, що не є благим. А якщо

воно пізнане в характеристиці, то вже не буде більше відбуватися. Так відновлюється повна невинність, той початковий стан гармонії, який передував злочину. Його більше немає, як його не було до його задуму. Тому і текст тут лаконічний: «Сильна риска – на п'ятому місці. Суд. Початкове щастя».

6

Спокута провини в осуді не повинна змушувати людину легковажно ставитися до можливості спокутувати провину. В іншому випадку це буде перерозвинена спокута, яка описується в шостому розділі цієї гексаграми. Тут мова йде про легке ставлення до прощення. Людина може бути прощена, але вона знову чинить негідно, розраховуючи на нове каєття та спокуту. Якщо на попередньому щаблі мова йшла про повне та дієве виправлення, то тут – перерозвиток, знову і знову з'являється виправлення хиб, яких припускаються знову і знову. (Текст тут наділяє ці думки в образи, зрозумілі і без пояснення, але наповнені специфікою життя придворних феодалів Стародавнього Китаю. – Ю. Щ.): «Сильна риска – нагорі. Можливо, тебе винагородять поясом, але до кінця аудієнції ти тричі порвеш його».

№ 7. Ши. Військо

Ця гексаграма відрізняється від попередньої тим, що в ній замість «творчості», розташованої зовні, опиняється «виконання». Якщо перше – це напруга та світло, то друге – податливість і п'ятьма. Вона не може вносити ясність, так би мовити, озвучувати міркування, і тому в ситуації, показаній у цій гексаграмі, конфлікт не може бути вирішений судом. Тут дієве щось інше. Той, хто може судити себе сам, до суду справу не доводить. А той, хто доходить до необхідності судитися, не обов'язково буде задоволений рішенням суду. В такому випадку він, незважаючи на це рішення, повстане проти нього. Але в такому становищі діяти лише юридичними засобами безглуздо, бо саме за їхньою допомогою висловлений осуд. Система «Книги змін» була б порушена, якби суд у ній був показаний лише з позитивного боку. Можливий і неправий суд, проти якого треба повстати. Але

позаяк юридично повстати неможливо, то доводиться вдаватися до збройного повстання, до війська. Не можна, однак, легковажно ставитися до останнього. Тому ця гексаграма присвячена багатосторонньому вивченню «війська», його дій і застосування. Небезпека – основна ознака дії і застосування війська. Це показано в самій структурі гексаграми: всередині (внизу) – небезпека, а зовні – виконання: триграма, що складається тільки з рисок темряви. Похмура небезпека, ось що каже сам символ. З найбільшою пильністю, з повноцінним життєвим досвідом чоловіка слід вирішувати суперечку за допомогою війська. Тут однаково згубними можуть виявитися як юнацький запал, так і стареча відсталість. Тільки при контролі цього може бути успіх, тобто може бути виправлено те, що вже раніше було зіпсовано. Недорозвинений юнак або розвинеться правильно, і тоді йому треба лише зачекати свого часу; або ж він у розвитку помилиться і має бути засуджений. Якщо ж навіть судом не можна виправити помилку, то необхідні рішучі заходи: необхідна дія війська. Такий другий сенс цієї гексаграми. Але в них обох загальним залишається вимога стійкості: сталого перебування на правильному шляху та з незаплямованою совістю. У тексті є лише натяк на ці домінуючі думки, які розкриваються тільки в коментаторській літературі, головним чином з герменевтичного дослідження. Ось текст: «Військо. Стійкість. Змужнілій людині – щастя. Осуду не буде».

1

У будь-яких діях війська співіснують і здобуток, і втрата. Перевага першого над другою визначає успіх війська. Але успіх досяжний лише тоді, коли не він є пристрасно бажаним результатом. Тут гарячковість може лише спричинити найгірші наслідки. Натомість успіх можливий лише тоді, коли застосування війська впливає не з одного прагнення перемоги (яку однаково бажають обидві воюючі сторони), а із залізної необхідності, з вищих законів стратегії. Так і виправлення помилок, допущених в пізнанні, недосяжне за допомогою дій, що базуються на простому намірі та бажанні. Цього можна досягти тільки з усвідомлення його неминучості, яке має бути найгрунтовнішим і сумлінним. Текст втілює ці думки в такі слова: «Слабка риска – на початку. Війську виступати за законом. Без сумлінності – нещастя».

2

Різниця елементів полярності можлива лише в силу їхньої єдності. Різниця між світлом і темрявою можлива лише завдяки їхній єдності. У теорії «Книги», по-

перше, вельми часто вказується на взаємне тяжіння світла та темряви. По-друге, в кожній гексаграмі переважає дієва тьма, якщо тінювих, слабких рисок у ній відчутна меншість, і навпаки. По-третє, в кожній гексаграмі показане розгортання цього процесу в часі, що йде двома хвилями, в яких дві вищі точки – це риси друга (у внутрішньому) і п'ята (в зовнішньому). Вони, займаючи серединне розташування між початком хвилі й її кінцем, особливо сприятливі. Це ще підкреслюється й тим, що середина, зосередженість, цілеспрямованість, врівноваженість – все це поняття, які містяться в технічному терміні чжун. Вже наворожена позиція показана тут рисою, що символізує всі ці ознаки, тобто займає найвдаліше місце, крім того, це й єдина в гексаграмі світлова риска, до якої тяжіють і якій підпорядковуються всі інші риси. Але вона також опинилася в самому осередді триграми «небезпека». Все це має показувати розташування полководця в серці його війська. Нехай військо та його дії і стоять під знаком небезпеки, нехай в оточенні і пітьма, але цей полководець перебуває в серці війська, тобто однаково далекий як від надмірного, так і від недостатнього. Тому його дії будуть цілком і завжди вдалі і він удостоїться вищої похвали, бо між його рисою (сильною) і рисою володаря (слабкою п'ятою) існує відповідність як за аналогією їхніх центральних позицій, так і за антитезою полярності. Так зображений в такій образності та символіці вдало діючий полководець. Такий розум, що діє в самому серці нового акту пізнання. Завдяки його центральному розташуванню йому однаково доступні всі складові, що входять до пізнавального акту. І саме цей розум, закладений в основу нового акту пізнання, й інспірований із боку носіїв уже досягнутого знання. У тексті про це сказано такими словами: «Сильна риска – на другому місці. Перебування в серці війська. Щастя. Осуду не буде. Володар тричі віддасть наказ».

3

Позиція кризи – децентрована. Крім цього, тут вона зайнята слабкою рисою, а це ще погіршується тим, що в символіці «Книги» нормою вважається перебування сильних рисок на непарних позиціях і слабких – на парних. Власне, ця норма вимагає сили для подолання кризи, але в цьому випадку – якраз навпаки. Тому жодного успіху тут очікувати неможливо, що і знаходить своє відображення у відповідному образі тексту. Так і в пізнанні не може бути успіху, тобто нового знання, коли акт нового пізнання позбавлений внутрішньої сили та правильності. Він не в змозі подолати відсталість уже накопиченого досвіду, який у нових умовах може бути цілком непридатним і неживим. Тоді відбувається підміна нового живого пізнання трупами колись виниклих думок, чужих до поточного моменту пізнавального життя. Іншими словами,

відбувається загибель пізнання, тобто нещастя, розкол між знанням і світом. Текст це висловлює лаконічно та напружено: «Слабка риска – на третьому місці. У війську може бути віз трупів. Нещастя».

4

Нормальність співвідношення між слабкою ризикою та парною позицією дає можливість говорити про наступний етап розвитку цього щабля, на якому враховується попередній досвід, і надавати перевагу відмові від активних дій: відступ війська на постійні квартири для вичікувальної підготовки подальшого наступу. Так само і в пізнанні – це момент, коли підводиться підсумок накопиченого досвіду перед вторинним завоюванням нового пізнання. Ні про удачу, ні про невдачу тут говорити неможливо, але можна лише вказати, що «відступ війська» – це не втеча, а підготовка, за яку ганити не треба. Текст тут такий: «Слабка риска – на четвертому місці. Війську – відступати в тил. Осуду не буде».

5

Хоча п'ята позиція взагалі є підйомом сил, але в цьому випадку вона зайнята слабкою ризикою, що символізує неможливість самостійних дій. Проте тут треба діяти, бо кінцевий результат дії ще не досягнутий, і домішуються до нього зовсім чужі елементи. Ніби на обробленому полі з'явилася дичина, яка псує врожай. Однак якщо самому тут діяти і неможливо, то для успішності наказів їх годі було скасовувати. Треба тримати своє слово. При цьому, природно, важливо, щоб була правильно обрана людина, котрій наказують і котру тим самим наділяють відповідними повноваженнями. У таких умовах її безапеляційність необхідна, а кожен її підлеглий, котрий діє на свій страх і ризик, приречений на невдачу, навіть якщо б він діяв із повною відвертістю і стійкістю. У гносеологічній глосі символіку цієї цитати розуміють так, що мова йде про той момент пізнання, коли завойовується нове знання, але воно ще не завойоване остаточно. У такому становищі до справжнього знання домішуються ще й елементи випадкових асоціацій, які виникають не через незнання чи занадто поверхневе знайомство з предметом пізнання. Тут може дуже допомогти і обізнаність у літературі, і за ці слова треба міцно триматися, однак слід пам'ятати, що важливий сенс слів, а не самі слова, що сенс цей необхідно ґрунтовно засвоїти, ніби здавна усиновити. Це «старший син», який протиставляється «молодшому синові», що уособлює лише поверхневе знайомство з літературою. Для останнього стійкість рівнозначна

відсталості, яка може знищити успіх пізнання. Ось образи в тексті: «Слабка риска – на п'ятому місці. На ріллі є дичина. Сприятливо тримати слово. Осуду не буде. Старшому синові – бути перед військом. Молодшому синові – віз трупів. Стійкість – до нещастя».

6

Гонитва за перемогою лише заплющує очі на нагальну необхідність боротьби. Тому на попередніх шаблях із відповідно різними сторонами давалися попередження проти помилок поточного моменту. Тут же – кінець процесу, названого військом. Тут мова вже має йти про результат його дій. Єдине попередження, доречне тут, – це попередження проти дії нікчем, які борються лише заради перемоги. Тому один із коментаторів цього місця промовляє настільки ж лаконічно, як і парадоксально: «Коли абсолютно мудрий чоловік керує військом, то на початку він не домагається перемоги за будь-яку ціну. Тому наприкінці він може [досягти] справжнього успіху». Як метафора ця думка може бути застосована і до діяльності пізнання на етапі завоювання нового знання, де останнє вже завойоване і має утворити єдність, наче знову заснована держава має поєднатися з домами колишніх феодалів. Якщо перевести це в образність феодальної пам'ятки «Книги змін», читаємо: «Слабка риска – нагорі. Великий володар керує долями. Він засновує царство, приєднуючись до домів [феодалів]. Нікчемні люди так не діють».

№ 8. Бі. Наближення

Досягнення перемоги (завоювання) – це лише момент, результат якого має бути закріплений. Дія, спрямована на закріплення звитяги, характеризує цю ситуацію. Вона полягає у взаємному зближенні переможця та завойованої ним області, яке можливо тому, що перемога означає знищення та підпорядкування всього того, що чуже, що не здатне до зближення. Останньому тут необхідно поставити правильний прогноз майбутнього розвитку, причому мова наразі йде не стільки про досягнення добробуту завойованої області, скільки про запобігання

зовнішнім силам, які діють руйнівню. Якщо для попередньої ситуації момент звитяги є останнім моментом, то для цієї ситуації він виступає в ролі її початку. У ньому ті початкові співвідношення, які підлягають стійкому збереженню на все майбуття. Так мова йде з точки зору того, до кого [воно] наближається. Тим же, хто наближаються до нього, необхідно усвідомити, що в такій ситуації можливе лише благодворне зближення, яким має скористатися відразу кожен, хто йде до зближення. Запізнення в таких умовах рівносильне відмові, рівносильне перетворенню зі співучасника перемоги в переможенного та розбитого. У процесі пізнання, поки нове знання ще не досягнуте, доводиться чинити різні дії для його досягнення. Тут і протиставлення знання незнанню, і приведення в стрункність хаосу переживань, і проникнення в поки що недоступну стихію ще не пізнаного, і відмежування від випадкових, що заважають, уявлень. Але ось пізнання завойоване. Це означає, що всі ці дії доведені до позитивного результату. Тоді в галузі пізнання можна досягти всього родинного, ніщо чуже вже не на заваді. Можливо, й потрібне зближення нового, вищого пізнання з попереднім пізнанням. Те, що зберігає в останньому силу переконливості, незважаючи на досягнення нового пізнання, що стоїть на вищому щаблі, відразу ж об'єднується з ним у єдину систему знань. Ті ж пізнання попередніх щаблів, які зараз запізнилися, – вже не придатні та приречені на загибель. Така проміжна ситуація між завойованням перемоги й її майбутнім виховним процесом. Текст висловлює це так: «Наближення. Щастя. Вникни в оракул, і від початкової вічної стійкості осуду не буде. Чи не краще відразу ж прийти? Хто запізниться, тому – нещастя».

1

Найвіддаленіше від переможця і водночас найподатливіше коло підлеглих позбавлене можливості самостійно діяти. Воно якнайінтенсивнішим чином прагне наблизитися до переможця, бо особливо відчуває віддалення від переможця, котрий (беручи до уваги попередній коментар) постає тут як носій нового, справжнього пізнання: як «володар правди». Стосунки тут, на початку зближення, ще напрочуд прості, позбавлені химерності та штучності. Тому «володар правди» наповнений нею, як простий невибагливий глиняний глечик наповнений водою. Не в зовнішності його суть, а в його змісті. Кожен наближається до нього, навіть діючи заради себе самого, чинить усе ж те, що вимагає ситуація. Тому, приходячи до нього беззастережно, до кінця, він творить щастя не тільки для себе, але й для інших. Пасивно зберігаючи свої знання, він долучається разом із ним до всієї системи знову завойованого рівня світорозуміння й утворює для останнього такий собі кордон, оформляє його. У

цьому корисна дія простого людського розуму, здорового глузду, який замінюється іншими типами пізнання на подальших етапах. Текст висловлює це такими словами: «Слабка риска – на початку. Наближайся до того, хто знає правду. Осуду не буде. Він наповнений правдою, як повний глечик. Остаточно прийдеш до нього, то буде щастя і для інших».

2

Те наближення, яке мається на увазі тут, – це не зовнішня, не суто просторова близькість, а зближення по суті, для якого визначальним є лише внутрішня співзвучність. Тому в процесі цієї ситуації насамперед враховується її ритм і співзвучність цьому ритму. Ми вже неодноразово бачили, що процес, показаний у тій чи іншій гексаграмі, є ритмом двох хвиль, в яких друга та п'ята позиції висловлюють вищі точки розвитку кожної хвилі. Тому між ними існує така ж внутрішня спорідненість. Тут це підтримується протилежністю сил світла (5) і темряви (2), отже, й їхнім взаємним тяжінням. При цьому тут обидві ці сили займають свої позиції природно. Тому саме між ними, можливо, найпродуктивніше плідне зближення. Якщо в ньому вся суть цієї гексаграми, то в цих межах вона зображена найбільше лише в поняттях, тоді як її образна розробка в уяві буде показана в тексті п'ятої риси. Тут також відзначається той момент в пізнанні, який характеризується пристрастю, потягом до пізнання, але й повною можливістю реалізувати цей потяг. Він є, і ніщо йому не перешкоджає. Останнє навіть виражається суто графічно: адже між другою рисою (суб'єкт бажання) і п'ятою (об'єкт бажання) немає сильних рисок, які можуть чинити опір. Однак на цьому етапі мається на увазі лише наближення, але ще не досягнення об'єкта бажання. Й якщо для п'ятої позиції, як побачимо, буде характерне повне та досконале пізнання, то для цієї – лише прагнення до нього і володіння ним не реально, а лише в ідеалі. Останнє все ж можливе, бо межа між внутрішнім і зовнішнім тут знищена силою співзвучності та взаємним їхнім тяжінням. Ці думки тут подано лише в натяку доволі скупого тексту, але вони, без сумніву, впливають з усієї системи пам'ятки і потрібні для гідного насичення не в міру лаконічного тексту: «Слабка риска – на другому місці. Наближайся до нього зсередини. Стійкість – на щастя».

3

Прагнення до об'єкта (вищого ідеалу) залишається і тут, але сприятливі умови вже минули. Мова іде про тих, хто спізнився, про кого йдеться в тексті самої

гексаграми. Вже саме прагнення є силою, а наявність сили обов'язково викликає протипротивоположність. Так суб'єкт тут обличчям до обличчя протистоїть усім негативним силам, які в коментаторській літературі іноді розглядаються як інфернальні. Це показано і в тому, що тут присутнє лише прагнення до ідеалу за повної неможливості його здійснення, бо ознаки, які позитивно діяли на попередньому щаблі, – співзвучність, нормальність, зосередженість – повністю відсутні тут. Остання можлива лише на другий і на п'ятій (центральної у триграмі) щаблях, перша ж і друга – на цій позиції відсутні: і третя та шоста позиції зайняті однорідними і тому неспівзвучними силами, а третя, непарна позиція зайнята не нормативно слабкою силою. Це вкладено в слова лаконічного тексту: «Слабка сила – на третьому місці. Наближаєшся до нього, але воно – не те».

4

Після пережитої кризи наближення знову можливе, однак внутрішню спорідненість вже не відновити. Для неї час уже втрачено. І єдине, що тут можливе, – це зовнішня, просторова близькість, яка в цих умовах також має значення. Якщо мова йшла про внутрішню спорідненість понять, то тепер уже – про близькість їхнього співставлення. При цьому, звісно, межі співмірних понять розділяють їх, як і поєднують, тобто «зближують». Для успіху тут потрібна лише стійкість збереження такого status quo. Найдавніша коментаторська традиція вважає цю близькість близькістю до правителя його радників, між якими вона може підтримуватися не в силу внутрішнього співзвуччя, а лише в силу підпорядкування радників верхній владі. У тексті читаємо: «Слабка сила – на четвертому місці. Зовнішнє наближення до нього. Стійкість – на щастя».

5

Якщо раніше наближення розглядалося з точки зору тих, хто наближаються, то тепер воно розглядається з точки зору того, до кого наближаються. Цей об'єкт наближення показаний єдиною світловою силою, до якої, через полярність, тяжіють й усі інші. Тут достатньо однієї ознаки цього об'єкта, його явності, що викриває відтінок явності до всього процесу наближення. Однак це не пасивне допущення безформного та вільного наближення, а зовсім визначене оформлення свободи наближення. Воно показане в образах, запозичених із обрядів Стародавнього Китаю. Як на це вказує один із визначних коментаторів – сунський Чен І-чуано, вже при династії Чжоу існував культовий обряд царського полювання, за якого загоничі ставилися лише з трьох боків поля. Четвертий бік

залишали відкритим, і дичина, яка втекла від царського полювання, цілком могла уникнути смерті. Таким чином, убитими ставали лише ті тварини, які сунули прямо на мисливця, яким «життя не було потрібне» і вони «самі віддавали його». Вважали, що така дія володаря є сильнодіючим прообразом для всього населення, що виявляються зайвими якісь заборони. Так показана ця свобода, оформлена все ж рамками необхідності. Доволі поширений текст висловлює це такими словами: «Сильна риска – на п'ятому місці. Явлене наближення. Царю слід ставити загонців лише з трьох боків і упускати дичину, що попереду. Тоді для городян не буде заборон. Щастя».

6

Останній щабель вказує на певний перерозвиток. Відповідним є і перерозвиток наближення. У ньому втрачене відчуття об'єкта наближення, і залишається лише наближення невідомо до чого. Одне безцільне прагнення. Безвихідь цього стану в лаконічній фразі тексту показана так: «Слабка риска – нагорі. Наближення до нього позбавлене головного. Нещастя».

№ 9. Сяо-чу. Виховання малим

Як і в двох попередніх гексаграмах, в цій одна риска одного типу, протистоячи п'ятьом ризикам іншого, є об'єктом їхнього прагнення. Така ферментна дію меншини вже намічалася в попередньому, але тут вона підкреслюється з особливою силою і поступово чинить свою дію на весь процес. У ньому розглядається, так би мовити, зародження впливу протилежного. Воно ще цілком перебуває у зовнішньому середовищі, яке відрізняється пасивною податливістю (показаною у властивості горішньої триграми «податливість»), і протистоїть максимальному напруженню творчості, показаному в нижній триграмі. Так тут слабкість починає долати силу, чинячи останній перешкоди. З іншого боку, тут мається на увазі протистояння і опір індивіда всьому його навколишньому оточенню. Щоб збагнути, в якому сенсі тут ідеться про перешкоду, необхідно взяти до уваги, що тут є неперекладна гра слів, бо це

проходить червоною ниткою через коментаторську літературу, слово, що позначає тут «перешкоду», таким самим чином позначає і «виховання». Адже перешкоди, якщо їх долають, є найкращим засобом виховання, і з чогось негативного перетворюються в позитивне, діє фактор виховання волі та витримки. Що ж є «завадою», подолання якої тут діє виховним чином? Відповідь на це показана в дещо дивному за автохтонністю образі. Справа в тому, що в Китаї дощові хмари частіше рухаються зі сходу – з моря. Творці ж тексту «Книги змін» – плем'я Чжоу, як свідчить переказ, прийшли із заходу. Тому для авторів захід служив метафорою минулого. Хмари, що йдуть із заходу (з минулого), не дають плідного дощу. Нехай виховання позначає можливість розвитку, але воно – лише в подоланні минулого; те, що воно не спроможне подолати сьогодення, розумілося повністю серед іцзіністів, і один із них, Вань І, в своєму коментарі заявляє: «Абсолютно мудрий, правлячи світом, не зневажає обмежений народ. Будда, рятуючи всіх, не нехтує навіть демонами. І споглядаючи свідомість, переможно рухаючись вперед, хіба злякається тимчасових перешкод? Вони наче каміння, що не може затримати колесо воза, вони ніби удар по дзвону, який змушує його звучати; гейби точильний камінь для ножа, на якому той стає гострішим. Коли свині підходять до золотої гори, це збільшує її виблиск; коли паморозь і сніг вкривають сосни та кедри, вони стають прекраснішими. Ось чому тут мова йде про розвиток». Із таким змістом доводиться усвідомлювати і те, як спогади про пройдені щаблі пізнання, перешкоджаючи новому акту пізнання, якому необхідно їх подолати, є матеріалом для його виховання. Цими думками коментаторської літератури насичений такий текст: «Виховання малим. Розвиток. Щільні хмари і не йде дощ: вони – з нашої західної околиці».

1

На самому початку цього процесу, коли сповнене творчих сил внутрішньо протистоїть перешкоді, легке, як подих вітру (горішня триграма символізує також і вітер), суєта дрібних клопотів і справ збиває людину з прийнятого ним пізнавального творчого шляху, виступаючи в його власних неорганізованих і рвучких прагненнях. Необхідно відразу ж одержати перемогу над собою, відтіснити на належне місце ці прагнення та залучити себе знову в природні взаємини з оточенням, повернутися до дисципліни. З цього приводу в тексті читаємо: «Сильна риска – на початку. Який осуд того, що повернувся на власний шлях? Щастя».

2

Таке повернення на власний шлях можливе і на наступному щаблі, хоча воно і дещо утруднене наближенням до перешкод, спокушаючи зійти зі шляху. Однак це позиція найгармонійнішого розкриття творчих сил, тому саме тут можливо впливати ними на перешкоди так, що вони перетворюються в засіб виховання, як про це докладніше сказано загалом у вступі до цієї гексаграми. Лаконічний текст тут каже: «Сильна риска – на другому місці».

3

У момент кризи триває дія, але в умовах, що змінилися, стали несприятливими, одна сила, хоча б навіть і сила творчості, діяти вже не може. Вона позбавлена всіх необхідних обставин. Це показано в образі тексту, що промовляє достатньо виразно і не вимагає пояснень. Настає той внутрішній розлад, який, наприклад, у сім'ї показується розладом між чоловіком і дружиною. Це – окремо зазначений момент, коли неможливо синтезувати знову набуте знання і переконання, що склалися раніше, з протиріччями навколишнього середовища, які можуть бути і незначними, проте тут навіть їх досить для завади позитивному руху пізнання вперед. З цього приводу в тексті знаходимо такі слова: «Сильна риска – на третьому місці. У колісниці випали спиці. Чоловік і дружина відводять погляди».

4

Вплив попереднього щабля тут ще продовжує позначатися, створюючи достатньо небезпечну ситуацію, на яку натякає текст в образі крові, що виступила. Але нормальність взаємин цієї позиції й її сил в цій гексаграмі вказує на можливість успішного результату для справи. Також це саме той момент, який є найважливішим у цій ситуації, що показано й символічно: тут знаходимо єдину слабку межу, до якої тяжіють усі інші. Хоча це ще не позиція володаря, а лише наближеного до нього, проте в усьому контексті цієї ситуації вказано на такого підданого, котрий, володіючи знанням істини, може сам керувати подіями. Дві умови потрібні йому: правдивість і обачність. Усі його дії можуть досягти успіху лише тоді, коли вони базуються на його власному безпосередньо новому акті пізнання. Тим самим тут вказується на керівну роль нового пізнання в момент подолання ним перешкод, які виникають із минулого, і тим самим це вже не сьогоднішня. Обачність тут особливо необхідна ще й тому, що дія цього щабля простягається, як ми побачимо, і на наступній, тобто на майбутнє. Тому про таку правдивість та обачність текст каже прямо, а не образно: «Слабка

риска – на четвертому місці. Володій правдою. Коли виступає кров, виходь обачно. Осуду не буде».

5

Уже й сама сприятливість цієї позиції (другого позитивного підйому всього процесу) може бути достатньо добродійною. Однак для нього потрібна попередня підтримка; безперервно успадковувати ту правду, яка досягнута раніше, ось те, що робить це становище сприятливим. Ця допомога попереднього шабля й є тим збагаченням від сусіди, про яке каже текст. Це вже не збереження самих лише знань, здобутих у минулому, це збереження плоду нового пізнання, укріпленого в найсприятливіших для цього умовах. Текст тут такий: «Сильна риска – на п'ятому місці. Володій правдою в безперервній спадкоємності. Збагатишся завдяки твому сусідові».

6

Кінець аналізованого процесу, коли його позитивні досягнення, його гідності не лише знайдені, але і закріплені за їхнім носієм, ознаменований вирішенням цієї напруженості, що характеризує його загалом. Однак ніяка консервативність тут неприпустима, особливо консервативність менш прогресивної жінки. Це призвело б до того, що живе пізнання стало б мертвою традицією. Але з цього ще не випливає, що з такими досягненнями можна рекомендувати агресивний виступ. На це вказує образ місяця, який перебуває у повній фазі. Справді, якщо місяць вже досягнув повноти, то він має піти до зменшення. Так само з необхідністю, збитків буде завдано і тому, хто в такий момент вирішення напруженості, не даючи йому правильно прозвучати, звернеться відразу до агресії; остання не відкидається взагалі, але вона розглядається як окрема ситуація, й саме їй присвячена наступна гексаграма. Тут же увага спрямована на вирішення, на закінчення всього попереднього процесу, що показано в тексті так: «Сильна риска – нагорі. Вже йде дощ, вже [все на належному] місці. Вшанування носія чеснот. Стійкість жінки – жахлива. Місяць наближається до повного. Шляхетному чоловікові похід – до жалю».

№ 10. Лі. Наступ

Реакцією на початок обмеження зовні є такий момент: коли навіть незначні сили знову набутого значення починають своє позитивне просування вперед. Все минуле (і в цьому сенсі – зовнішнє) протистоїть у своїй звичній і тому руйнівній для нового пізнання переконливості. Тому останнє у своєму виступі вперед наражається на небезпеку. Щоб уникнути цього, необхідна підтримка нової ідеї з морального боку, з боку лагідної привітності (ознаки, що символізує в нижній, внутрішній триграмі «вирішення»), лише тоді можливе настання нового пізнання на зовнішні напружені сили. І цей наступ завжди може і має бути настільки обережним і м'яким, що той, хто діє в найжахливіших обставинах, не постраждає. Пізнавальна здатність при цьому прямує до кінцевої істини, від якої мають бути відкинуті всі випадкові відтінки, що виникають від недбалого ставлення до неї, що має привести до наступної гексаграми «розквіт». Тому така діяльність має бути обережною до парадоксальності, як це зазначено і в образі тексту: «Наступи на хвіст тигра так, аби він не вкусив тебе самого. Розвиток».

1

На першому щаблі розвитку процес існує тільки *idealiter*, і тому він – лише в можливості, а не в дійсності. Але тільки перехід у дійсність надає процесу прагматичності, конкретизуючи тим самим те, що індивідуалізує його. До цього процес мислимий лише як можливість такої дії, і відрізняється від кожної іншої ідеї процесу лише специфікою цієї, а не іншої дії. Ця специфіка існує наразі, певна річ, тільки в загальних поняттях, а не в матеріальній конкретності. Однак і вона, як план на майбутнє, вказує на можливість безбідного розвитку процесу. У тексті читаємо: «Сильна риска – на початку. Найпростіший наступ. Якщо підеш уперед, осуду не буде».

2

Основна причина наступу полягає в невдоволенні тим, чим людина володіє. З прагнення до нього людина переходить до подолання перешкод і до реального наступу. Відтак, на цьому етапі вже недостатній найпростіший наступ як такий, що позбавлений будь-якого індивідуального забарвлення. Тут воно вже конкретизоване певним об'єктом наступу. Однак така індивідуалізація відіграє

лише відносну роль, бо надмірна індивідуалізація загрожує відривом від оточення і тому – загибеллю. Натомість урівноваженість, показана вже в самій (другій, центральній) позиції, – рівновагу між старим і знову набутих знанням. Ось те, що тут особливо необхідно. Досягнення такого спокою має давати людині повне задоволення; і вона не потребує оцінки та визнання своєї діяльності зовні, з боку інших людей. Вона, як відлюдник на самоті, продовжує свій наступ на нове набуття пізнання, в тексті ж бачимо таке: «Сильна риска – на другому місці. Шлях, яким ми йдемо, – зовсім рівний. Людині, котра ховається, стійкість – на щастя».

3

У наступі, більш ніж деінде, необхідне гармонійне поєднання пізнання та дії. Мало знати суть наступу, треба ще знати і його метод. Недостатньо цінувати одне знання, треба ще більше цінувати його реалізацію. Без останньої виходить якась неповноцінність та односторонність. Саме вона й показана в образах тексту. Часто стається, що в період кризи люди марно міркують про реальну сутність, не коригуючи свої дії цим знанням. Від цього навіть їхнє обмежене знання остаточно грубіє і стає мертвою схемою. Але саме такі закостенілі люди діють безуспішно під час кризи. У тексті це набуває такого образу: «Слабка риска – на третьому місці. Й одноокий може бачити; й одноногий може наступити. Але якщо так наступити на хвіст тигра, то він вкусить цю людину. Нещастя. Воїн діє замість великого володаря».

4

Переживання попередньої кризи має своїм позитивним наслідком те, що в ньому пізнається неповноцінність одностороннього розвитку і з'являється прагнення долати, яке і здійснюється тут. Звісно, це не відбувається просто, і на цьому щаблі людина ще позбавлена повного усвідомлення свого правильного шляху, і тому вона ще сповнена страхом. У неї ще вириваються волання жаху, але якщо вона доведе до кінця розпочатий процес гармонізації, то її чекає щастя. В такому випадку вона вже буде рухатися вперед, не відступаючи. У тексті це показано так: «Сильна риска – на четвертому місці. Наступити на хвіст тигра: ой-ой! Врешті-решт – щастя».

5

Увесь накопичений у минулому досвід настання перетворюється в таку силу, що вже стає необхідним наступ. Треба на нього зважитися. Інакше людина зупиниться в той момент, коли особливо сприятливі умови для наступу, для пізнання на практиці реальної сутності. Тому в тексті тут лаконічно, без відволікаючих образів йдеться прямо: «Сильна риска – на п'ятому місці. Рішучий наступ. Будь стійким у небезпеці».

6

Зважаючи на небезпеку перерозвитку, властивою останній позиції, тут було б несприятливо шукати нових шляхів. В основному ж усе, що стосується наступу, вже досягнуте, і, виходячи з набутих знань і навиків, необхідно знову і знову діяти, маючи перед очима свій колишній досвід і звертаючи увагу на те, що надало найкращого результату. Крім цієї основної думки, тут зайві всі інші міркування, тому і в тексті сказано лише таке: «Сильна риска – нагорі. Розглядай наступ і вникай у те, що щасливе в ньому. При його поверненні – початкове щастя».

№ 11. Тай. Розквіт

Мабуть, у жодній гексаграмі невідоме настільки гармонійне співвідношення основних категорій – світла та темряви, як це дається в цій гексаграмі; хоча обидві сили (світло та п'тьма) визнаються рівноцінними, але все ж теоретично перевага віддається активній, відцентровій силі світу перед пасивною, доцентровою силою п'тьми. Це виражається в тому, що сила світла називається іноді (як у цьому випадку) великою, а сила темряви – малою. Силі світла притаманне прагнення вгору, тоді як сила темряви тяжіє вниз. Але в світі події відбуваються на добро лише за гармонійного поєднання обох сил, які ідеально схильні до взаємодії. Однобічний перерозвиток однієї з них за рахунок іншої призводить до згубних наслідків. У цій гексаграмі вся сила світла зосереджена внизу, а сила темряви – нагорі. Тому, якщо взяти до уваги означені раніше напрямки їхнього руху: світло – вгору, а темрява – вниз, стає ясно, що тут, як

ніде, вони приходять у взаємодію, маючи найширший доступ одне до одного. Можна це розглядати і з іншого боку: внутрішнє тут заповнене чистою силою творчості, а зовні воно має виконання, тобто повна можливість здійснення творчого задуму, якому ніщо не чинить опору, а зовнішнє середовище в цілковитій податливості підпорядковується йому. Тому не дивно, що ця максимальна можливість творення в традиції іцзіністів приурочена до весни, як до періоду максимального розвитку творчості в природі. За міфологічними поглядами Китаю, навесні активна сила світла діє зсередини, від кореня рослин, зумовлюючи їхній ріст, а сила темряви, як матерія, обростає її і повідомляє зовнішню видимість, реалізованість сили, що діє на світло, ніби наділяє її, і вона отримує можливість цілковитого розвитку, бо в такій ситуації приходиться усе велике, а незначне – відходить. Однак це не може тривати вічно, це лише тимчасова ситуація, яка, як весна восени, має змінитися протилежною ситуацією, показаною в наступній (XII) гексаграмі. В їхньому чергуванні демонструється природний ритм, в якому руйнування настільки ж необхідне, як і творення. Тут мимоволі пригадуються слова Гете: «Природа винайшла смерть, аби мати багато життя». У перекладі на поняття, що стосуються процесу пізнання, це та ситуація, коли після настання досягається повна гармонія між накопиченим раніше знанням, набутиим знову, до такої міри, що межа між ними стирається, і вони є єдиною сумою знання, що перебуває до того ж у повній гармонії до його здійснення. Таке розуміння виникає в творах коментаторів більше із загальної теорії і з образу самої гексаграми, ніж із вельми лаконічного тексту: «Розквіт. Мале йде, велике приходить. Щастя. Розвиток».

1

Тут починає свою дію сила світла, що рухається з низу догори, зсередини – назовні. Її дія не обмежується однією цією позицією, але поширюється і на наступні, зайняті тією ж силою світла. Вона тут захоплює за собою все, органічно пов'язане з нею. Якщо кожною силою і викликається до життя протидія, то тут – той випадок, коли вона підпорядкована. Але протидія може бути як внутрішньою, що виступає, наприклад, у сфері етики (спокуса, яка діє внутрішньо), тому, поки не викрита, вона постає як особисте волевиявлення діяча, так і зовнішньою, що не захоплює діяча, а тамує його. Захоплення та насильство – ось два, так би мовити, спокусники, що відхиляють діяча від його природного шляху. На цій позиції, що представляє найбільшу глибину внутрішньої сфери діяча, в ситуації перемоги над опором і гармонійної єдності протилежностей, це перемога передусім над внутрішньою спокусою. В результаті її зовнішній тиск стає цілком переборним, і похід проти неї має

увінчатися успіхом. Тому центральне прагнення зовні тут закономірне і дає кращі плоди. У тексті це втілено в такий образ: «Сильна риска – на початку. Коли рвуть очерет, то [інші стебла] тягнуться за ним, позаяк він росте пучком. Похід – на щастя».

2

У кульмінації внутрішнього розкриття творчої сили світла воно має розповсюджуватися рішуче на все. Ним має бути охоплена навіть периферія, навіть найбільш занепадницькі елементи повинні бути прийняті так само, як і ті, що сповнені рішучості та сили, ті, які наважуються «спливати на річці» (вибитися в житті). Тут недостатньо обмежитися сприянням близьким, спорідненим силам, як це було на попередньому щаблі. За універсальності дії сили творчості на цьому щаблі її розвитку не повинні бути залишені і далекі, бо тут гине саме поняття особистих уподобань, як і всі, що обмежують особистими інтересами універсальність і об'єктивний розмах творчості. Така особиста дружба лінь завадила б цілеспрямованості – ознаці, яка тут заслуговує особливого заохочення, бо метою є творчий вплив на все, що оточує діяча. У таких умовах вже ніщо зовні не може справити домінуючу дію на нього, і тим самим внутрішній аспект сил опору не може спокусити його, бо всі його дії спрямовані назовні. Текст розвиває ці думки такою формулою: «Сильна риска – на другому місці. Охопи й околиці. Застосуй спливаючих на річці. Не залишай далеких. [Особистій] дружбі – кінець. Удостоїшся похвали за цілеспрямовані дії».

3

Навіть у такій вдалій ситуації криза все ж залишається кризою, бо тут уперше відбувається реальний перехід від внутрішнього до зовнішнього. Тут творчість стикається з навколишнім середовищем, в якому вона має проявитися. Це не може бути позбавлене труднощів, і, як нагадування про обмеженість в часі будь-якої творчості, звучать перші слова тексту, зрозумілі і без коментарів. Але стійкість самої сили творчості дає тут можливість здолати труднощі. Внутрішня правдивість творчості тут настільки органічно притаманна їй, що виявляється зайвим турбуватися про неї, бо нестачі в силах, що живлять її, не буде. У цьому сенсі й розуміється текст: «Сильна риска – на третьому місці. Немає глadi [яка залишилася б] без вибоїн; немає догляду без повернення. Якщо в труднощах будеш стійким, то осуду не буде. Не журися про свою правду: в іжі буде добробут».

Конец ознакомительного фрагмента.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/ru/avtor-v_kollektiv/cz-n-kniga-zm-n

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)